

KLİTİK KAVRAMI VE TÜRKÇEDE KLİTİKLER-II*

Concept of Clitic and Clitics in Turkish

Selcen KOCA**

Dil Araştırmaları, Bahar 2020/26: 7-36

Öz: Klitikler, tek başına belirli bir anlam ve işleve sahip olmayan; başka bir kelimeye bağlanarak kendine özgü çeşitli fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik özellikler sergileyen morfeimlerdir. Tüm dillerde dilin yapısına bağlı olarak ek ile kelime arasında özellikler sergileyen, genellikle edat, bağlaç, parçacık gibi işlevsel kelime kategorisinde yer alan veya leksikal bir unsurun ekleşme süreci olarak tanımlanabilecek gramatikleşmenin ara aşamasını temsil eden klitikler bulunmaktadır. Bu çalışmada genel dilbilim teorisi içerisinde klitik kavramı, klitiklerin özellikleri, klitik-ek, kelime ve işlevsel kelime ilişkisi ele alınarak Türkçede klitiklerin fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik özellikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece Türkçede hangi unsurların klitik olma özelliği taşıdığı ve klitiklerin karakteristik özellikleri belirlenecektir.

Anahtar Sözcükler: klitik, ek, kelime, işlevsel kelime, morfofonoloji, morfosentaktik

Abstract: Clitics are morphemes that do not have a specific meaning and function on their own and exhibit various distinctive phonological, morphological, syntactic and semantic properties by depending another word. In all languages, there are clitics which exhibit characteristics between word and affix and usually found in functional word category such as prepositions, conjunctions, particles, definitions or representing the intermediate stage of grammaticalization, which can be defined as a process of attachment a lexical item. In this study, it will be discussed the concept of clitic, features of clitics, clitic-affix, clitic-word and clitic-functional word in general linguistics theory and it will be tried to detect phonological, morphological, syntactic and semantic features of clitics in Turkish. Thus, in Turkish, which elements are clitics and the characteristic features of clitic will be determined.

Keywords: clitic, affix, word, functional word, morphophonology, morphosyntactic

1. Türkçede Klitikler

1.1. Türkçede Klitikle İlgili Çalışmalar

Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda klitik terimini ilk kullanan araştırmacı Floransalı Filippo Argenti'dir. Argenti, Avrupa'da yazılmış ilk Türkçe gramer kabul

* Bu çalışma, tarafımızca hazırlanan "Tarihî Türk Lehçelerinde Klitikler (8-15. Yüzyıl)" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Çalışmanın ilk kısmı olan "Klitik Kavramı ve Türkçede Klitikler-I", Dil Araştırmaları, S. 23, s. 299-315'te yayımlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum/TÜRKİYE selcenkoca@hitit.edu.tr. ORCID: 0000-0003-4195-9157 Gönderim Tarihi: 20.11.2019/ Kabul Tarihi: 21.01.2020

edilen *Regola del Parlare Turcho* (1533) (Türkçe Konuşma Kuralları) adlı eserinde *mI*, *ki* ve *dA* gibi vurgusuz edatları enklitik olarak tanımlar (Adamoviç, 2009: 109).

Tarihî bir kayıt niteliğindeki bu ilk çalışmanın ardından Türkçenin en kapsamlı gramerlerinden birini ortaya koyan Jean Deny [1921] (2012), çalışmasında klitik kavramını sıklıkla kullanır. Deny gramerinde (2012), aitlik ifade eden *ki*, ET. *mA*, soru belirten *mI*, zamir kökenli şahıs ekleri, bağlaç *ki*, *ha*, *he* ve *ya* gibi ünlemler enklitik (Fr. enclitique) olarak değerlendirilmiştir. Jean Deny'nin söz konusu çalışmasını Türkçeye tercüme eden Ali Ulvi Elöve, enklitiği “yazıda kendisinden önceki kelimeye bitişerek onunla tek bir kelime hâlinde görünen ve vurgu alamayan kelime” ifadesiyle tanımlayarak bu kavramı “uymaç veya uymaca” şeklinde Türkçe bir terimle karşılar.

Martti Räsänen ise, klitik kavramını Türkçede parçacık işlevindeki morfem karşılığı olarak ele alır. *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen* (1957) adlı çalışmasında Räsänen, çeşitli tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki *-ok*, *-da*, *-l*, *-la*, *-lä*, *-am*, *-äm*, *-sa*, *-sä*, *erki*, *pule*, *pol*, *-kına* gibi pekiştirme parçacıkları ile *mU*, *gU*, *-iy*, *-iy*, *-y*, *duo*, *doo*, *duu*, *du*, *i*, *si*, *sin*, *çi*, *çı*, *çi*, *ji*, *ji* gibi soru parçacıkları için enklitik terimini kullanmaktadır.

Räsänen'den sonra Llyod B. Swift *A Reference Grammar of Modern Turkish* (1963) adlı gramerinin kelime yapımı bahsinde enklitikleri “bazı özellikleri bakımından ek görünümlü, fakat bağımsız hareket eden morfemler” olarak kısaca tanımlamaktadır. Ek şeklindeki enklitikleri “enklitik ekler” olarak adlandıran Swift, bunların vurgusuz olduğunun altını çizerek *-(y)di/-idi* (geçmiş zaman yüklem enklitiği), *-da/dahi*'yi Türkçe enklitiklere örnek olarak gösterir.

Geoffrey Lewis ise [1967] (2000), Türkiye Türkçesi gramerinin fonoloji bölümünde enklitiklere değinir. Enklitikleri “enklitik ekleri” ve “enklitik kelimeleri” olarak ikiye ayıran Lewis (2000), enklitikleri diğer unsurlardan ayırt eden en önemli özelliğin, enklitiklerin fonolojik bakımdan vurgusuz olmaları ve kendilerinden önceki hecenin ise vurgulu olması şeklinde ifade eder. Lewis'e göre enklitik ekler; *-le* (*ile*), *-ken*, *-ce* ve *-cesine* (zarf ekleri), *-leyin* (zarf eki), *-me* (olumsuzluk eki), *-yor* (şimdiki zaman eki), *i-* yardımcı fiilinin ekleşmiş şekilleri ve Farsça izafetlerdeki ünlülerdir. *i-* yardımcı fiilinin ekleşmemiş şekilleri, soru parçacığı *mı*; *gibi*, *için* vb. sona gelen edatlar, *ki* bağlacı, *de* zarfı ise çalışmada enklitik kelimeler olarak ele alınmıştır.

Jaklin Kornfilt (1997) hazırladığı Türkiye Türkçesi gramerinin morfoloji bahsinde klitikleri ayrı bir başlık altında inceler. Kornfilt (1997), Türkiye Türkçesinde yer alan klitik türlerini zamirler (şahıs, iyelik, dönüşlü), yardımcı fiiller, cümle parçacıkları (kiplik, olumsuzluk, soru), cümle bağlaçları, anafirik parçacıklar olmak üzere başlıca beş kısımda inceler. Türkçede hiçbir çeşit zamir klitiğinin bulunmadığını iddia eden Kornfilt (1997), yardımcı fiil olarak koşaçları klitik olarak kabul ederken fiillere eklenerek özne uyumunu sağlayan bazı eklerin başka bir grup klitik olarak değerlendirilebileceğini belirtir. Çalışmada cümle parçacıkları olarak *-sA* şart eki, *-Dir* epistemik koşacı, *mI* soru parçacığı klitik olarak değerlendirilmiş, klitik olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunan olumsuzluk eki *-mA*'nın klitik olmadığı, benzer şekilde olumsuzluk ifadesi taşıyan *değil*'in de klitik özelliği taşımadığı görüşüne yer verilmiştir. *dA* ve *ki* gibi cümle bağlaçlarını klitik olarak sınıflandıran Kornfilt (1997), Türkçede anafirik klitiklerin bulunmamasına rağmen, aitlik eki *-ki*'nin klitik

özellikleri taşıdığını ifade eder. Çalışmada bu gruplar dışında kalan *ile* bağlacı, *-(y)ken* zarf-fiil eki, *-CA* ve bu ekin genişlemiş şekli olan *-CAsInA* ve *-leyin* de klitik olarak sınıflandırılmıştır. Kornfilt, Türkçede bulunan klitikleri belirttikten sonra klitiklerin cümle içindeki pozisyonları üzerine incelemelerde bulunur.

Marcel Erdal (2000), “Clitics in Turkish” adlı makalesinde öncelikle klitikleri tanımlamış, klitik ile ek ve klitik ile kelime arasındaki farklılıkları belirtmiş, ardından Türkçedeki klitikleri çeşitli özellikleriyle ele almıştır. Erdal’a göre (2000), yardımcı cümleye eklenen zaman bağlacı *(y)ken'*, sontakı işlevindeki *(y)IA* ve *DIr*, epistemik parçacık özelliği gösteren *(y)mIş* ve *DIr*, soru ifade eden *mI* ve çeşitli şekillerde belirtici unsurlar olan *dA*, *bile*, *DIr*, *(y)sA*; *(y)Im*, *sIn*, *(y)Iz* ve *sInIz* gibi zamir kökenli şahıs ekleri ve *(y)DI*, *(y)sA* koşaçları Türkçedeki klitiklerdir (Erdal, 2000: 42-45). Erdal (2000); Türkçedeki klitikleri belirledikten sonra, bu unsurların seçicilik, boşluk, morfonemik ve virgü gibi çeşitli açılardan kendilerine özgü özelliklerini değerlendirerek Türkçede ek ile klitikler arasında önemli ölçüde benzerliklerin bulunduğu altını çizer.

Türkçede klitikler üzerine yapılmış ilk müstakil çalışma Sema Barutçu Özönder’e (2001) aittir. Barutçu Özönder (2001), “Türkçede Enklitik Edatlar Üzerine: *çI/çU*” adlı makalesinde Eski Türkçedeki *ok/ök*, *kök*, *erinç*, *gu/gü*, *mu/mü*, *a/e* gibi unsurların enklitik edat özelliği taşıdıklarını belirterek çalışmanın ana inceleme malzemesi olan *çI/çU* edatını enklitik edat olarak adlandırır. Bununla birlikte, çalışmada klitik terimi ve kavramı ile ilgili herhangi bir bilgi sunulmamaktadır. Araştırmacı, Moğolcada da bulunan *çI/çU* enklitiğini fiil, isim ve zamirlerden sonra kullanım özellikleriyle inceleyerek Türkçe *çI/çU* enklitiğinin Moğolca, özellikle Erken Orta Moğolca, *çI/çU* klitiği ile aynı sentaktik dağılım özelliklerine sahip olduğu sonucuna ulaşır. Aynı zamanda Barutçu Özönder (2001), çalışmasının sonuç bölümünde *çI/çU* enklitiğini “ek-edat” olarak adlandırmakta, böylece enklitik kavramını yeni bir Türkçe terimle karşılamaktadır. Daha sonraki çalışmalarda enklitik/klitik terimine karşılık olarak en çok tercih edilen Türkçe terim, “ek-edat” terimidir.

Ek, özellikle çekim eki ve edatlarla benzerliklere sahip olan, ancak kendilerine özgü fonolojik, morfolojik ve sentaktik özellikler gösteren unsurların, başka bir deyişle klitiklerin, farklı bir yapı olarak ele alınması gerektiği görüşünde olan Nurettin Koç (2002), *İslamlıktan Önce Türk Dili ve Edebiyatı* adlı çalışmasının Eski Türkçeyi ele aldığı bölümünde *ok/ök*, *kök/kük*, *tep/tip*, *-dı/-di*, *-gil/-gül* gibi unsurları “Anlam Pekiştirici Sözcükler ve Ekler” şeklinde ayrı bir başlık altında inceler. Koç (2002), bu bölümde ele aldığı unsurların diğer çalışmalarda ek veya edat kategorilerinde değerlendirildiğini, fakat biraz yukarıda belirtilen kelime ve ekleri herhangi bir sözcük türü olarak sınıflandırmanın oldukça zor olduğunu ve bunların Türkçenin diğer edatlarıyla aynı biçimsel ve işlevsel özellikleri taşımadıklarını belirtir. Araştırmacı çalışmasının bu kısmında ele aldığı yapıların ortak özelliklerinin bulunmadığına, ancak hepsinin ortak bir pekiştirme işlevi taşıdığına dikkat çeker (Koç, 2002: 175-177).

Türkçedeki klitikler üzerine bir diğer çalışma M. Vefa Nalbant’ın “Türkçe Enklitik Edatı IA” adlı çalışmasıdır. Nalbant (2004), çalışmasında enklitik edatı olarak adlandırdığı IA’yı Moğolca kökenli bir klitik kabul etmekle birlikte, ele aldığı

1 Marcel Erdal klitikleri belirtmek için, eklerde kullanılan (-) işaretini kullanmamıştır.

IA klitiğini kullanımları bakımından fiillerden sonra ve isimlerden sonra olmak üzere başlıca iki başlık altında inceler. Nalbant (2004), çeşitli lehçelerde özellikle yer, zaman bildiren sözcüklerden ve tekrar zarflarından sonra kullanım özelliklerini incelediği *IA* enklitiğinin eklendiği yapıda anlamı pekiştirme ve kuvvetlendirme işlevinin bulunduğu sonucuna ulaşır.

Aslı Göksel ve Celia Kerslake (2005), *Turkish A Comprehensive Grammar* adlı Türkiye Türkçesi gramerlerinin morfoloji bölümünde ayrı bir başlık altında klitikleri incelerler. Klitikleri “sözcük gruplarına eklenen parçacıklar” olarak tanımlayan Göksel ve Kerslake (2005: 109), Türkçedeki klitiklerin özelliklerine kısaca değindikten sonra *mI* parçacığı, ifade bağlaçları *dA*, *-(y)sA/ise* ve *ya*, bağımsız yardımcı cümle kuran bağlaç *ki*, ekleyici bağlaç *bile*, bildirme/koşaç belirleyicileri *-(y)DI*, *-(y)mIş*, *-(y)sA*, zarf belirleyici *-(y)ken* ve genelleştirici kip belirleyici *-Dir*, şahıs zamiri kökenli kişi belirleyicileri ve birliktelik/araç ve bağlayıcı belirleyici *-(y)IA/ile* gibi unsurları klitik olarak değerlendirirler. Çalışmada, Türkçedeki klitiklerin vurgu ve tonlama özelliklerine göre cümle içerisindeki konumları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Klitik kavramını “kaynaşık” ve bir tür ekleşme süreci olarak ele aldığı klitikleşme sürecini “kaynaşma” olarak değerlendiren Nadir Engin Uzun (2006), *Biçimbilim Temel Kavramlar* adlı çalışmasında kaynaşma (klitikleşme) olayını ve kaynaşıkları (klitik) şu şekilde tanımlar: “Sözcüklerin aralıksız dizilmesinin en dikkat çekici sonuçlarından biri, bir sözcüğün bitim noktasında yer alan sesbilgisel öge veya ögelerin, bir sonraki sözcüğün başlangıcında yer alan ögelerle etkileşime girmesidir. Eğer bu benzeşme ve ses yitimleri, sözcüklerden biri veya her ikisinin sözcük olma kimliğini değiştirirse, etkileşim artık biçimbilimsel bir yön almış demektir. Kaynaşma (cliticisation) denilen bu süreçte, dizimde yer alan sözcüklerden biri sesbilgisel tözünde yitimler oluşacak denli değiştirerek kendisinden önce ya da sonra gelen sözcüğe eklenir. Bu yolla biçim değiştirme, sözcüğün âdeti bir ek gibi davranması sonucunu doğurur. Sesbilimsel tözde azaltma yaparak bir başka sözcüğe eklenmiş bu sözcüklere, kaynaşık (clitic) denir.” (Uzun, 2006: 71).

Uzun (2006), Türkçede *i-* yardımcı fiilini klitiklere örnek verir: Türkçe *i-* yardımcı fiili “gider idi > giderdi” şeklinde fonolojik bir şekilde kendinden önce gelen kelimeye bağlanarak tam bir ek görüntüsü kazanabilmektedir. Bununla birlikte, *i-* yardımcı fiili bağlandığı ağırlayıcının fonetik yapısına göre farklı görünümsergileyebilir. Biraz yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi, ünsüzle biten bir kelimedenden sonra *i-* yardımcı fiilinin kendisini oluşturan tek ses /i/ düşürülmüş, *i-* yardımcı fiilinden sonra gelen zaman eki doğrudan *i-* klitiğinin ağırlayıcısına bağlanmıştır. *i-* yardımcı fiili ünlüyle biten bir ağırlayıcıya bağlandığında ise, senkronik olarak /y/ sesine dönüşmektedir: “gitmeli idi > gitmeliydi” (Uzun, 2006: 71). gider idi > giderdi veya uçak ile > uçakla şekillerinde görüldüğü gibi hem tam (idi, ile vb.) hem de ekleşmiş klitik şeklin *-(y)DI*, *-(y)IA* kullanımının mümkün olduğunu ve sadece isteğe bağlı bir tercih olduğunu belirten Uzun (2006); bu tür isteğe bağlı kaynaşmış yapılarla birlikte Türkçede kaynaşmanın zorunlu olduğu görünümserin de bulunduğunun altını çizer. Örneğin, Türkçe *dA* bağlacı ve *mI* soru sözcüğü, her ne kadar imlada bağlı bulunduğu sözcükten ayrı yazılsa da, kendisinden önce gelen sözcüğe fonolojik bakımdan zorunlu olarak kaynaşmaktadır (Uzun, 2006: 72-73).

Klitik kavramını ek-edat terimiyle karşılayan Bilge Özkan Nalbant (2007), “Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat): magat > mAt” adlı makalesinde fiil ve isim soylu sözcüklere gelerek anlamı kuvvetlendiren *mAt* morfemini enklitik olarak tanımlanmaktadır. Çalışmada, *mAt* klitiği Uygur Türkçesi döneminden başlamak üzere çeşitli tarihî Türk lehçelerindeki kullanım özellikleriyle incelenmiş ve bu klitiğin aynı işlevsel ve semantik özelliklerle Moğolcada da bulunduğu belirtilmiştir.

Türkiye Türkolojisinde klitikler üzerine yapılmış en sistematik çalışma Ahmet B. Ercilasun’un (2008) “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi” adlı makalesidir. Ercilasun (2008), pekiştirme işlevine sahip *la* morfemini, bu konuda daha önce yapılan çalışmaları da değerlendirerek enklitik olarak tanımlar. Çalışmada sadece *la* klitiği ve özellikleri ortaya koyulmamış; aynı zamanda, tarihî ve yaşayan Türk lehçe ve ağızlarında bulunan pekiştirme enklitikleri de tespit edilmiştir. Buna göre; *A(y)*, *AgU (>Av)*, *An*, *Aan*, *çU (> -çI, -şI, -sI, -jI)*, *dA*, *du (du, do, duo)*, *gIl*, *gU*, *hA*, *I*, *i*, *kAn*, *kA:(y)*, *kü*, *lA*, *l/lu*, *mA*, *mAt*, *mU*, *ne (> -nA)*, *Ok (> Ok, -ak, -k)*, *sA*, *si*, *-sin*, *-şe*, *şU*, *U*, *-(I)y* tarihî ve çağdaş Türk lehçe ve ağızlarında tespit edilen pekiştirme enklitikleri arasında yer almaktadır (Ercilasun, 2008: 43).

Ercilasun (2008), tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde belirlediği pekiştirme işlevli enklitiklerden yola çıkarak Türkçedeki pekiştirme enklitiklerinin tipolojik özelliklerini 11 maddede özetler. Bununla birlikte, araştırmacı, çalışmasının sonunda enklitikler üzerine yapılacak incelemelerle bazı kelime ve eklerin etimolojisinin belirlenebileceğinin, Türkçenin çeşitli sorunlarının çözüme kavuşturulabileceğinin altını çizerek konunun önemine dikkat çeker. Çalışmanın bir diğer önemli tarafı, Ercilasun’un şimdilik enklitik terimini kabul ettiğini belirtmesiyle birlikte, bu kavrama “eklenti” şeklinde Türkçe bir karşılık önermesidir (Ercilasun, 2008: 40).

Ahmet B. Ercilasun’un (2008) bahsi geçen çalışması Türkiye Türkolojisinde, daha önce de belirttiğimiz gibi, konuyla ilgili en sistematik ve kabul gören çalışmalardandır. Ercilasun (2008), makalesinde ele aldığı klitikleri bilinçli bir şekilde pekiştirme enklitikleri olarak adlandırmış ve çalışmasında sadece pekiştirme enklitiklerinin tipolojik özelliklerini belirlemiştir. Yazarın bu tutumundan da anlaşılacağı üzere, Türkçedeki klitikler sadece pekiştirme işlevine sahip morfemlerle sınırlı değildir. Başka işlevleri bulunan yapılar da klitik olma özelliği taşıyabilmektedir. Çalışmanın kapsam ve sınırlılığı çerçevesinde, sadece pekiştirme işlevindeki klitikler ele alınmış ve incelenmiştir. Ancak söz konusu çalışma sonrasında büyük ölçüde artan klitik çalışmalarında, bu önemli çalışmanın etkisiyle Türkçede pekiştirme işlevli unsurlar klitik olarak ele alınmış ve Türkçedeki klitiklerin tamamının pekiştirme işlevli morfemler olduğu yönünde yanlış bir tespit, Türkiye Türkolojisinde yerini almıştır. Bu açıdan, yapılan çalışmalarda sadece pekiştirme işlevindeki edat, parçacık gibi yapıların klitik kavramı içerisinde değerlendirildiği, fonolojik açıdan ekleşme özelliği gösteren yardımcı fiil, edat, zamir vb. yapıların klitik olarak benimsenmediği dikkati çekmektedir.

Ahmet B. Ercilasun’un (2008) teorik çalışmasından sonra, tarihî ve çağdaş Türk lehçe ve ağızlarından tespit edilen klitikler üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda, Ercilasun (2008) tarafından pekiştirme enklitiklerinin karakteristik özelliklerini ortaya koyan 11 madde temel alınarak incelemelerde bulunmaktadır.

Bununla birlikte, sadece enklitik/klitik başlıklı çalışmalarda değil, aynı zamanda pekiştirme/kuvvetlendirme edatları, parçacıklar, kiplikler gibi konularda yapılan çalışmalarda da enklitik/klitik terimine ve bu yapıların özelliklerine sıkça atıfta bulunulmaya başlanmıştır.

Tarihî Türk lehçelerinde klitikler üzerine yapılan incelemelerden biri, Birol İpek'in (2009) "Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları" adlı çalışmasıdır. Enklitik kavramını ek-edat terimi ile ifade eden yazar, DLT'de tespit ettiği *A, Ça/Çe, Çu/Çü (Şu/Şü), Erinç, Erki, Ok, Ol, La, ma/me, Mat/Met, Dağ, Yemu/Yenu* gibi yapıları daha çok edat olma özellikleriyle ele alır. İpek (2009), yaptığı incelemeler sonucunda DLT'de enklitik edatlarının neredeyse tamamının (ma/me hariç) madde başında verilerek açıklandığı, bu tür yapıların bağlandıkları kelimedenden daima ayrı yazıldıkları, gramerleşme ve kalıplaşmada önemli rolleri olduğu, dilin genel ses özelliklerine uymak zorunda olmadıkları ve genellikle soru, rica, şüphe, bildirme vb. anlam nüanslarının bulunduğu, ancak pekiştirme anlamlarının ön planda olduğu ve bu nedenle kullanılmadıkları zaman cümlenin anlamında çok büyük bir değişiklik yaşanmadığı sonucuna varır. İpek (2009), çalışmasını hazırlanacak gramerlerde edatların içerisinde bu tür edatlara da yer verilmesi gerektiği şeklinde bir temenni ile bitirir. Ne var ki, hâli hazırda enklitik olarak değerlendirilen yapıların gramerler içerisinde genellikle kuvvetlendirme/pekiştirme edatları başlığı altında incelendiği gözden kaçırılmıştır.

Birol İpek'in (2016) enklitiklerle ilgili bir diğer çalışması, "Türkiye Türkçesinde Enkliz (Eğilti)" başlıklı makalesidir. Çalışma, Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi* adlı gramerinin büyük ünlü uyumu bölümünde kullandığı enkliz terimine istinaden oluşturulmuştur. Ergin (1972), enkliz terimini büyük ses uyumu bölümünde "Köklerle eklerin birleşmesinde uyum bakımından, sonra gelen önce gelene tabi olurken biri ince biri kalın iki kökün birleşerek tek kelime meydana getirmeleri hâlinde önce veya sonra gelen değil, birleşik kelimeye umumiyetle manası hâkim olan kelime diğerini kendisine benzetir." şeklinde açıklar. Bu terim, Şükrü Haluk Akalın'ın (2015) "Türkçe Sözcüklerin Ses Özellikleri" isimli makalesinde de Ergin'in belirttiği şekilde ifade edilir. Burada Muharrem Ergin (1972), kök-ek birleşmesi sırasında yaşanan fonetik değişimlerle kök-kök (kelime-kelime) birleşimi sırasında görülen fonetik değişimlerin farklılaşabileceğinin altını çizmek istemiş, bu durumu ifade eden Türkçe herhangi bir terim ve kavramın bulunmamasından dolayı Almanca veya Fransızca "enklise, enklisis" terimini kullanmıştır. "enklise, enklisis" terimi, bizim bu çalışmada ele aldığımız enklitik (İng. enclitic) teriminin Almanca şeklidir. Dolayısıyla, Muharrem Ergin (1972), enklitik terimini farklı bir durumu karşılamak için, terimin karşıladığı kavram dışında başka bir ses olayını karşılamak için kullanmıştır. İpek ise (2016), daha önce enklitiklerle ilgili başka bir çalışması olmasına rağmen ve burada (bk. İpek, 2009) enklitik terimini olması gerektiği şekilde ifade ettiği hâlde son çalışmasında (İpek, 2016), İngilizce enklitik terimini kullanarak ve enklitiğin tanımını yaparak başka bir ses olayı üzerine açıklamalarda bulunmuştur. İpek'in söz konusu çalışmada eğilti olarak Türkçe bir terim önerdiği enkliz için verdiği örnekler arasında *böyle* (bu+ile), *seksen* (sekiz+on), *yoksa* (yok+ise), *öbür* (o+bir) vb. örnekler yer almaktadır. İpek'in çalışması incelendiğinde, bazı yapıların birleşik kelime özelliği gösterdiği (sekiz+on >

seksen vb.) bazı yapıların ise, kelime+klitik birleşiminden meydana geldiği (yok+ise > yoksa) görülmektedir.

Tarihî Türk lehçelerindeki klitikler üzerine yapılan bir diğer çalışmada, Kutadgu Bilig'deki klitikler ele alınmıştır. Meltem Gül (2015) “Kutadgu Bilig’de Enklitik Edatları” adlı makalesinde *ma/me, mat/met, ok/ök, erinç, erki, ol* edatı, *yime* edatı, *la* edatı gibi yapıları enklitik olarak kabul etmekte ve Kutadgu Bilig’de daha çok olasılık, tereddüt, şüphe, zaman bildirme, kesinlik gibi anlamları vermek için enklitik edatlarının kullanıldığı sonucuna varmaktadır (Gül, 2015: 413).

Çağdaş Türk lehçelerindeki klitikler üzerine yapılan çalışmalar, tarihî Türk lehçelerine nazaran daha fazladır. “Çuvaş Türkçesinde İkili Biçimler” (2010) adlı makalesinde Çuvaş Türkçesindeki *ak/aki* “işte”, *siv/sivi* “soğuk” gibi iki farklı biçime sahip kelimeleri inceleyen Feyzi Ersoy, bu tür kelimelerin her iki biçimi arasında anlam farkı olmaması, ikili biçimi bulunan kelimelerin isim veya sıfat olması, genel Türkçede enklitik olduğu düşünülen *a/e*’nin ses denkliği açısından Çuvaşça *i/i*’ye eşit olması gibi özelliklerini göz önünde bulundurarak ve biraz yukarıda zikrettiğimiz Ercilasun’un (2008) tespit ettiği pekiştirme enklitiklerinin belirleyici özellikleriyle de çeşitli açılardan uyum göstermeleri nedeniyle, *i*’nin enklitik olabileceği sonucuna varmıştır.

Çağdaş Türk lehçelerinde konuyla ilgili çalışmalardan bir diğeri, Nergis Biray’ın (2013) “Kazak Türkçesinde Enklitikler” adlı makalesidir. Çalışmanın girişinde klitikler “zarf ve edatlara benzemeyen, farklı açılardan, ama doğrudan anlamı etkileyen, söz dizimine anlamca katılan; genellikle pekiştirme, kuvvetlendirme ve vurgulama gibi işlevlerle bazen öğelerin arasında bazen başında bazen de sonunda yer alarak cümlelerin öğelerini vurgulayan yapılar” olarak ele alınır (Biray, 2013: 259). Klitiklerin Kazak Türkçesi gramerlerinde “şılav/sılav” (edat) kategorisinin bir alt grubunu oluşturan “demevlikter” grubunu karşıladığını belirten Biray (2013), çalışmasında Ercilasun’un (2008) pekiştirme enklitikleri ile ilgili kriterlerini bu grupta yer alan unsurlara uygular. Böylece araştırmacı, demevlikter grubunda yer alan unsurların birçoğunun yapı ve işlev bakımından birbirine benzer özellikler gösterdiği, ancak Ercilasun (2008) kriterlerine göre bazılarının enklitik özelliği taşımadığı sonucuna ulaşır (Biray, 2013: 264). Nergis Biray (2014), klitiklerle ilgili bir diğer çalışmasında ise Kazak Türkçesindeki *-mIs* klitiğini ele alır. Bu çalışmada da yazar, biraz yukarıda bahsi geçen çalışmasında kullandığı yöntem ve metotlarla *-mIs* klitiğinin Kazak Türkçesindeki görünümünü inceler.

Nergis Biray (2015) klitiklerle ilgili bir başka çalışmasında ise, “Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler” başlığı altında Türkmen Türkçesindeki klitikleri ele alır. Türkmen Türkçesi gramerlerinde “kelime ve kelimedden büyük sentaktik birimlerin anlamına ek bir anlam katmak için kullanılan, ek hâline gelmiş modal anlamlı kelimeler” ovnuk bölekler başlığı altında incelenmektedir. Biray’a göre (2015), Türkmen Türkçesinde ovnuk bölek grubu içerisinde değerlendirilen tüm unsurlar klitik olma özelliği taşımaz. Bunların bir kısmı, bağlama işlevindeyken bir kısmı ise klitik olma özelliği göstermektedir.

Çağdaş Türk lehçelerindeki klitikler üzerine yapılan çalışmalardan biri, Bahar Sağır (2015) tarafından *Özbek Türkçesinde Enklitikler* başlığıyla hazırlanan yüksek lisans

tezidir. İki bölümden oluşan tezin ilk bölümünde, enklitik kavramı kısaca tanıtılmış, ikinci bölümde ise, Özbek Türkçesindeki klitikler “Ek Hâlindeki Klitikler” ve “Kelime Hâlindeki Klitikler” olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Tezde Özbek Türkçesindeki *-a/-ya, -chi, -da, -dir, -gina/-kına/-qına, -ki, -kim, -ku, -mi, -mikin, -oh, -oq/-yoq, -u/-yu* gibi morfeimler ek hâlindeki enklitikler; *axir, faqat, g'irt, ham, hatto/hattoki, na... na, nahot/nahotki, naq, xolos, xuddi* gibi genellikle cümle başı bağlacı olma özelliği gösteren yapılar kelime hâlindeki enklitikler olarak değerlendirilmiştir.

Klitikler üzerine yapılan son dönem çalışmalarında genellikle çağdaş Türk lehçelerinde enklitik olma özelliği gösteren yapıların işlevsel ve semantik açıdan incelendiği görülmektedir. Bunlardan Ahmet Karaman'ın (2016) “Yeni Uygur Türkçesinde “kin” Edatı” adlı çalışması ile İlker Tosun'un (2017) “Tuva Türkçesinde “Ol” Enklitiği” başlıklı makalesi bu türden çalışmalar arasında sayılabilir.

Türkiye Türkçesi ağızlarında yer alan klitiklerle ilgili çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri M. Fatih Alkayış'ın (2011) Adıyaman ağızında kullanılan *ke* ve *o* klitikleri ile ilgili makalesidir. Makalede, klitik olarak tanımlanan *ke* ve *o* morfeimlerinin cümleye kattığı farklı anlamlar üzerinde durulmuş; işlevsel ve yapısal özellikleri kısaca tartışılmıştır.

Mustafa Sarı (2012) tarafından hazırlanan “Türkiye Türkçesi Ağızlarında -dAvUK/-dAyUK ve -(y)Uk Biçim Birimlerinin Uzantıları” adlı makalede tarihî lehçelerdeki *anı teg ok* birleşiminden gelişen *-dAvUK/-dAyUk* ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki görünüşleri incelenmiştir. Çalışmada, klitik kavramı sadece pekiştirme/kuvvetlendirme ifade eden unsurlar için değil, aynı zamanda gramatikalleşmenin belli bir aşamasından doğan, ekleşme sürecindeki yapıları da kapsayacak şekilde kullanılmıştır (Sarı, 2012: 495-497).

Turgut Baydar (2012) ise “Erzincan ve Yöresi Ağızlarında -sA Enklitiği” başlıklı makalesinde Erzincan ve yöresi ağızlarında görülen *yapmaz-sa-n-sa, geçer-se-m-de* gibi yapılarıdaki *-sA* morfeimini eklendiği kelimenin anlamını pekiştiren bir enklitik olarak değerlendirir (Baydar, 2012: 84). Çalışmada, *-sA* enklitiğinin sadece fiillere değil, isimlere de gelebildiğine; *eğer* bağlacı ile eş işlevde, fakat farklı sentaktik özelliklerde kullanıldığına ve anlamı pekiştirme/kuvvetlendirme işlevlerinin bulunduğu dikkat çekilmiştir.

Türkiye Türkolojisinde, müstakil çalışmalar bir tarafa bırakılacak olursa, yakın zamanlarda hazırlanan Türkçe gramerlerde ayrı bir başlık altında klitik/enklitik kavramı ele alınmaya başlanmıştır. Örneğin, Nurettin Demir ve Emine Yılmaz (2010) tarafından hazırlanan *Türk Dili El Kitabı*'nın biçim bilgisi bölümünde ayrı bir başlık altında enklitik kavramı ele alınmıştır. Çalışmada, enklitikler kısaca “ek olmadıkları hâlde fonolojik açıdan uyuma tabi olarak ek gibi özellikler sergileyen, fakat eklerden farklı olarak vurgulanamayan ve ekleşme özelliği taşıyan edatlar” şeklinde tanımlanır. Türkçede son çekim edatları (*ile* vb.), kuvvetlendirme ve pekiştirme işlevi taşıyan bazı bağlaçlar (*da* vb.) ve birleşik çekimleri oluşturan *i-* yardımcı fiili enklitikler arasında sayılmaktadır (Demir&Yılmaz, 2010: 195).

2.2. Türkçede Klitik Kavramı

Bugüne kadar yapılan çalışmalarda birbirinden farklı terim ve kavramlarla ele alınan klitiklerin, diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de tam ve belirli bir tanımı henüz yapılamamıştır. Türkçede klitiklerin heterojen bir kategori oluşturmaları, kavramın tam bir tanımının yapılmasını ve klitik olarak ele alınan unsurların karakteristik özelliklerinin net bir şekilde belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, Türkçede klitik olarak değerlendirilen unsurların çalışmadan çalışmaya çeşitlilik ve farklılık göstermesinin de nedenleri arasındadır. Klitiklerle ilgili müstakil çalışmalarda ve Türkçe gramerlerde türü belirlenemeyen ekler, birtakım edatlar, özellikle pekiştirme/kuvvetlendirme edatları, bazı bağlaç ve ünlemler, anlam ayırt edici unsurlar olan parçacıklar klitik kavramı içerisinde değerlendirilir.

Llyod B. Swift, *A Reference Grammar of Modern Turkish* (1963) adlı gramerinin kelime yapımı bahsinde enklitikleri “bazı özellikleri bakımından ek görünümlü, fakat bağımsız hareket eden morfeimler” olarak kısaca tanımlar.

Göksel&Kerslake (2005), Türkçe gramerlerinin morfoloji bölümünde ele aldıkları klitik kavramını kısaca “kelime öbeklerine bağlanan parçacıklar” olarak tanımlarlar. Yazarlar klitik kavramının tam bir tanımını yapmaktan çok ek ve kelimeyle benzeşen ve farklılaşan yönleriyle Türkçe klitikleri açıklamayı tercih ederler. Buna göre, vurgusuz olma nedeniyle eklerden farklı özellikler sergileyen klitiklerin bir kısmı, ekler gibi, bağlandıkları sözcüğe göre ses uyumu göstermekte, bazılarının ise, tıpkı kelimeler gibi, kelime öbeği oluşturdukları kelimeyle aralarında bir ses uyumu görülmemektedir. Sentaktik açıdan da klitikler kendilerine özgü davranışlar sergiler. Tüm eklerden sonra, kelime öbeğinin son kelimesinin ucuna bağlanan klitikler, hemen her türden kelime öbeğine bağlanabilmektedir. Bu durum, klitiklerin sentaktik açıdan eklerden farklı dağılımlar sergilemelerine neden olur. Hemen her türden kelime veya kelime öbeğine bağlanabilen klitikler, kelime öbeğinin içine yerleşebilmekte ve sentaktik açıdan hareket edebilmektedir (Göksel&Kerslake, 2005: 100).

Türkçe gramerinin morfoloji bölümünde ayrı bir başlık altında klitikleri inceleyen Kornfilt (1997), klitiklerin ayrı bir tanımını yapmadan Türkçede hangi morfeimlerin klitik olarak değerlendirilmesi gerektiği ve bu unsurların sentaktik özellikleri üzerinde durur. Kornfilt’in (1997) yaklaşımından anlaşılacağı üzere, Türkçede klitik kavramı içerisinde değerlendirilecek unsurların ortak özellikleri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Türkçede klitik olma özelliği taşıyan ve taşımayan unsurlar için yaptığı değerlendirmede, özellikle vurgu taşımama, eklerden farklı sentaktik dağılımlar sergileme ve ekleşme özelliği gösterme gibi çeşitli kriterlerin uygulandığı göz önünde bulundurulurken yazarın, Türkçedeki klitiklerle ilgili tanımı ve yaklaşımı belirlenebilir.

Turkish Grammar adlı eserinin fonoloji bölümü içerisinde klitikleri ele alan Lewis (2000), klitik kavramını kısaca “vurgu taşımayan unsurlar” olarak tanımlar. Lewis’e göre (2000: 21-22), vurgusuz unsurlar olan klitiklerin kelime veya kelime öbeği oluşturdukları yapıda vurgu, klitiklerden önceki hece üzerinde yer almaktadır. Klitikleri “enklitik ekler” ve “enklitik kelimeler” olmak üzere ikiye ayıran yazar, klitik kavramını, en geniş anlamda, Türkçedeki vurgusuz tüm ekleri kapsayacak şekilde, ekleşme özelliği gösteren yapılar ve bağlı buldukları kelimelerle fonolojik bir bütün

oluşturan tüm işlevsel kelimeleri (edat, bağlaç, parçacık vb.) kapsayan bir kavram olarak ele alır.

Türkçedeki klitiklerle ilgili en belirleyici tanımı yapan Marcel Erdal'a (2000) göre ise, klitikler, "bağımsız bir kelimeyle morfolojik değil, fonolojik bir birim oluşturan ve anlam taşıyan unsurlar"dır. Klitikleri fonolojik açıdan eklere, morfolojik bakımdan ise kelimelere benzeyen unsurlar olarak ele alan Erdal (2000: 41), klitiklerin etki alanlarının fonolojik bakımdan bağlı oldukları kelimeyle sınırlı olduğunu, ancak sentaktik açıdan çok daha büyük dil birimlerini kapsayabildiklerini ifade eder.

Türkiye Türkolojisinde ise, klitik kavramının tanımının ve bu kavram için kullanılan terimlerin oldukça çeşitli olduğu görülmektedir. Berke Vardar (1998: 186), dilbilim terimleri sözlüğünde enklitik kavramını "sonasıgınık" şeklinde Türkçe bir terimle karşılayarak kısaca, "vurgusuz ve bağlı bulunduğu, kendisinden önce gelen sözcükle birlikte vurgu birimi oluşturan öge" olarak tanımlar. İmer vd. (2011: 53) tarafından hazırlanan dilbilim terimleri sözlüğünde ise, "biçimce" madde başında ele alınan klitik kavramı "sözcüğü andıran ancak yapısal olarak, özellikle sesbilimsel özellikleri bakımından, bağımlı biçimbirim gibi başka bir birime bağımlı olan ve tek başına kullanılmayan biçim" şeklinde açıklanmaktadır.

Klitikleri, "dilde türünü tam olarak belirleyememiş morfolojik veya leksikal varlıklar" olarak "ara bir tür" şeklinde değerlendiren Kerim Demirci (2013) ise, klitik kavramını "ne tam ek ne de tam kök olan, öte yandan hem ek hem de kök gibi davranabilen birimler" olarak tanımlar.

Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde Türkiye Türkolojisinde klitik kavramı ile ilgili başlıca iki yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Özellikle yabancı literatürü takip eden Türkologlara göre klitik kavramı, "kelime ve ek ile ortaklaşan ve farklılaşan özellikler gösteren, fonolojik, morfolojik ve sentaktik açıdan kendilerine özgü özellikler sergileyen unsurlar" olarak değerlendirilmektedir (Vardar, 1998; İmer vd., 2011; Ercilasun, 2008; Demirci, 2013; Demir&Yılmaz, 2010 vd.).

Türkiye Türkolojisinde yaygın olan diğer yaklaşıma göre ise klitik kavramı, "ekleşen veya ekleşme özelliği gösteren, temel işlevi pekiştirme ve kuvvetlendirme olan bir edat türü" olarak ele alınmaktadır (Üstüner, 2003; İpek, 2009; Tosun, 2016; Biray, 2013; Nalbant, 2007). Bu yaklaşımın izini taşıyan çalışmalarda klitik kavramı; "ek-edat", "enklitik edat", "enklitik" terimleriyle ifade edilir. Klitik kavramını, ekleşen veya ekleşme özelliği gösteren pekiştirme edatları olarak değerlendiren bu anlayışın evrensel nitelikte hiçbir dilde karşılığı bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, bugüne kadar klitik sistemleri incelenmiş yüzlerce dilin hiçbirisinde klitikler tek bir kelime kategorisini karşılayan unsurlar olarak ele alınmamıştır. Klitikler tek bir kelime kategorisinde değil; zamir, yardımcı fiil, edat, parçacık, bağlaç vb. birbirinden farklı kategorideki, kelime ve ek arasında özelliklere sahip, ekleşme özelliği gösteren yapıları içerebilen heterojen bir kategoridir. Bununla birlikte, klitik kavramını cümlelerin anlamına çeşitlilik kazandıran, pekiştirme gibi söylemsel içeriğe sahip, isteğe bağlı kullanımları olan unsurlar olarak değerlendirmek de doğru değildir. Türkçede olduğu gibi, tüm dillerde gramatikal işlevi bulunan ve kullanılması zorunlu olan pek çok klitik bulunmaktadır.

Klitik kavramının en genel tanımı, “kelime ve ekle ortaklaşan ve farklılaşan özellikleri bulunabilen, fonolojik, morfolojik ve sentaktik açıdan kendine has özellikleri olan morfemler” şeklinde yapılabilir. Klitikler belirli bir kelime kategorisinden oluşan homojen bir grup değildir. Kelime ve ek görünümündeki farklı unsurlar klitik olma özelliği taşıyabilir. Bu noktada, kelime ve eklerin tipolojik özellikleri dışında davranışlar sergileyen ve bağımsız bir kelime iken ekleşme özelliği gösteren veya kendisinden önce gelen kelimeyle fonolojik bir bütün oluşturan tüm morfemler klitik kavramı içerisinde değerlendirilebilir.

Klitik kavramı Türkiye Türkolojisinde; “sonasığınık” (Vardar, 1998), “biçimce” (İmer vd., 2011; Demirci, 2013), “eklenti” (Ercilasun, 2008), “kaynaşık” (Uzun, 2006), “uymaç veya uymaca” (Elöve, 2012), “ek-edat” (Özönder, 2001; Üstüner, 2003; Özkan Nalbant, 2007; İpek, 2009), “enklitik edat” (Özönder, 2001; Nalbant, 2004; Tosun, 2016); “enklitik” (Biray, 2013; Baydar, 2012; Demir&Yılmaz, 2010) gibi farklı terimlerle ele alınır. Bu terimlerden klitik karşılığı olarak en çok “ek-edat”, “enklitik edat” veya sadece “enklitik” terimi kullanılmaktadır. Sonasığınık, eklenti, uymaç veya uymaca ve kaynaşık terimlerinin zihinde oluşturdukları olumsuz çağrışım ve klitiklerin sadece ekleşme özelliklerine atıfta bulunan görünümleri nedeniyle klitik kavramı için uygun olmadığı görüşündeyiz. Türkiye Türkolojisinde en çok kabul gören ve kullanılan ek-edat ve enklitik edat terimleri ise, klitik kavramını sadece ekleşen veya ekleşme özelliği gösteren edatlar olarak değerlendirdiği için klitik kavramını tam olarak karşılamamaktadır.

Ek-edat, enklitik edat terimlerinin yanında, özellikle Türkçe literatürde yaygın kullanım alanına sahip olan enklitik teriminin de tercih edilmesini doğru bulmuyoruz. Fonolojik bakımdan ilgili oldukları ağırlayıcının/kelimenin daima sonuna/sağına eklenen/bağlanan klitik türü olan enklitik² kavramı, klitiklerin bir alt türü olarak daha dar kapsamlı bir kavramı karşılamaktadır. Aynı zamanda, dünya genelinde konu ile ilgili çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, neredeyse tamamında, klitik teriminin çok daha yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Enklitik terimi yerine, klitik teriminin tercih edilmesindeki en önemli gerekçe ise, konu üzerinde yeterince çalışma yapılmadığı da göz önünde bulundurularak, Türkçede sadece bağlandığı kelimenin sonuna/sağına gelen enklitiklerin bulunduğu bilgisinin henüz doğrulanmış ve kanıtlanmış olmamasıdır. Türkçede enklitikler dışında proklitik, endoklitik gibi farklı klitik türlerinin bulunduğunu savunan bilim adamları da bulunmaktadır. Türkçenin sondan eklemeli bir dil olması, klitikler konusunda da sadece kelimenin sonuna bağlanabilecek enklitiklerin olduğu yönünde yanlış bir yargının oluşmasına neden olur. Ancak dillerin ek sistemleri ve klitik sistemleri arasında her zaman paralellikler bulunmadığı bilinmektedir. Tüm bu gerekçeleri bir tarafa bırakacak olursak, nasıl ki Türkçe sistemli bir şekilde sondan eklemeli bir dil olmasına rağmen, sonek değil ek terimi kullanılıyorsa, edatların daima ilgili oldukları kelimenin sonuna bağlanmasından dolayı sontakı, son çekim edatı vb. şeklinde adlandırılmasının gereksiz ve yanlış olduğu savunuluyorsa biz de aynı durumun klitikler için de geçerli olduğu görüşündeyiz. Bu nedenle, Türkçede sadece kelimenin sonuna eklenen enklitikler bulunsu bile daha

2 Klitikler, fonolojik bakımdan ilişkili oldukları kelimelere (ağırlayıcı) bağlanma pozisyonlarına göre enklitik, proklitik ve endoklitik olmak üzere üçe ayrılır. Enklitikler ağırlayıcısının sağına/sonuna; proklitikler ağırlayıcısının soluna/başına bağlanan klitiklerdir. Endoklitikler ise ağırlayıcısının gövdesi ile ekleri arasında bağlanan/giren klitik türüdür.

kapsamlı bir terim olan klitiğin kullanılması gerekmektedir. İngilizce klitik terimine Türkçe bir karşılık önermek gerekirse, “ekçe” kelimesinin klitik kavramına uygun bir terim olabileceği kanaatindeyiz. Tarafımızdan önerilen ekçe terimi, hem klitiklerin ek ile kelime arasında bir yapı olması hem de ekleşme özelliği gösteren yapıları karşılması bakımından klitik kavramını bütünüyle kapsamaktadır.

2.3. Türkçe Klitiklerin Özellikleri

Fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik açıdan kendilerine özgü özellikler taşıyan klitikler işlevsel kelime ve çekim eklerine benzer özelliklere sahip unsurlardır. Leksikal kelimelerin tarihî süreç içerisinde fonolojik ve semantik değişimler geçirerek gramatikleşmesinde işlevsel kelime klitikten önceki, çekim eki ise klitikten sonraki aşamaya işaret etmektedir (Spencer&Luis, 2012: 14). Bu açıdan, klitiklerle işlevsel kelime ve çekim ekleri arasında yapı ve kullanım bakımından doğrudan bir ilişki söz konusudur. Gramatikleşmenin ara aşamasını temsil eden unsurların yanında doğaları gereği leksik anlamdan ziyade gramatikal anlam ve işlev taşıyan unsurlar da klitik olma özelliği taşımaktadır.

Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de klitikler ayrı bir kelime türü olarak homojen bir sınıf değil, heterojen bir kategori oluşturur. Başka bir deyişle, Türkçede klitikler genellikle zamir, yardımcı fiil, edat, bağlaç, parçacık gibi farklı kelime kategorisinden unsurlardan meydana gelen bir gruptur. İfade edilen kategorilerdeki tüm unsurlar klitik olma özelliği taşımamaktadır. Bu kategoride yer alan kelimelerden bazıları fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik açıdan klitik olma özelliği gösterir. Örneğin *ile* ve *göre* işlevsel kelimelerinin her ikisi de Türkçede edat (son çekim edatı) kategorisinde değerlendirilmektedir. Bunlardan ekleşme özelliği gösteren *ile* (araba ile > arabayla) edatı klitik olma özelliği taşıırken senkronik açıdan ekleşme özelliği göstermeyen *göre* edatı (sana göre) klitik olarak değerlendirilemez.

2.3.1. Türkçe Klitiklerin Fonolojik Özellikleri

Türkçedeki klitiklerin fonolojik açıdan en önemli özelliklerinin başında vurgusuz unsurlar olmaları gelmektedir. Leksik açıdan vurgu taşıyan Türkçede her kelimedede en az bir vurgulu hece bulunur (Ofłazer&Inkelas, 2003: 13). Türkçe kelimelerde vurgu, bazı istisnaları³ olmakla birlikte, genellikle kelimenin son hecesindedir.⁴ Türkçede ekler, kelimeler gibi, genellikle vurgu taşıyabilen morfemlerdir. Türkçe yaygın bir şekilde kelime sonu vurgusuna sahip bir dil olduğu için daima kelimenin en sonunda bulunan ek vurgulu bir şekilde telaffuz edilmektedir. Kelimeler ek aldıkça vurgu daha sonra gelen ekin üzerine kayar (Lewis, 1967; Sezer, 1983; Kabak&Vogel, 2001):

3 Yer adları, özel adlar, bazı zarf ve bağlaçlar, ünlemler, birleşik kelimeler, pekiştirme sıfatları, yabancı dillerden alıntılanan kelimeler vurgunun son hecede bulunmadığı istisnalardır (Kabak&Vogel 2001: 316).

4 K. Grönbech'e göre (1940) Türkçede vurgu bulunmamaktadır. Baskı vurgusu ile ton vurgusunun birbirine karıştırılması sonucunda vurgunun son hecede olduğu görüşünün Türkçedeki temel vurgu özelliği olarak kabul edildiğini belirten araştırmacı, Türkçede vurgunun belirli bir konumunun bulunmadığı; söylemde duygu durumuna göre yerinin değişebildiğini iddia eder. Grönbech'e göre Türkçedeki tek vurgu kuralı klitiklerin daima vurgusuz olmaları ve kendilerinden önce gelen hecelerin vurgulanabilmesidir (Mansuroğlu 1942: 347).

- (1) kaLEm⁵
kalemLİK
kalemlikLER
kalemliklerİM
kalemlikleriMİZ
kalemliklerimizDEN

Ek ve kelimelerin aksine klitikler vurgu alamayan unsurlardır. Bu nedenle, parçacık görünümündeki klitiklerle (dA, mI, ki vb.) gramatikalleşme sonucu ortaya çıkan ekleşme sürecindeki klitikler⁶ (idi >(y)DI, ise > (y)sA, ile > (y)lA, şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri vb.) daima vurgusuzdur. Klitiklerin bulunduğu bir yapıda vurgu klitiklerden önce gelen hece üzerindedir:

- (2) a. aDAM **m**
b. çoCUK **da**
c. bıÇAK-**la**
d. MustaFA-**dır**
e. avuKAT-**ım**

Yukarıda yer alan örneklerde görüldüğü gibi, klitiklerin bulunduğu yapılarda vurgu, daima klitiklerden önce gelen hece üzerinde yer alır. Vurgu taşımayan klitikler kendilerinden önce gelen hecedeki vurguyu üzerlerine çekmedikleri gibi kendilerinden sonra başka bir ek geldiğinde de vurgunun yeri değişmemektedir (Demircan, 1978-1979: 157; Kabak&Vogel, 2001: 322-323).

- (3) a. yaVAŞ-**ça**
b. yaVAŞ-**ça-çık**
c. gel-Dİ-**yse-niz**

Bununla birlikte Türkçede henüz ek mi klitik mi olduğu tam olarak tespit edilememiş, fakat tipolojik açıdan daima vurgusuz ekler⁷ de bulunmaktadır. Olumsuzluk eki *-mA*, eşitlik eki *-CA*, vasıta eki *-In* (YAZın, KIŞın vb.), aile isimleri yapan *-gil* Türkçedeki vurgusuz eklerdir⁸ (Kahnemuyipour&Kornfilt, 2006: 1; Kabak&Vogel, 2001: 238; Vural&Böler, 2012: 71). Bazı araştırmacılar vurgu taşımayan bu eklerin hepsini, bazı durumlarda sadece vurgu taşımama özelliğini göz önünde bulundurarak, klitik kabul etmektedir. Bu görüşü kabul etmeyen diğer bazı dilbilimciler ise sadece vurgusuz olmalarının bu unsurları klitik olarak değerlendirmek için yeterli olmadığı görüşünü savunarak bu tür ekleri ek kategorisinde, fakat farklı türden ekler olarak ele alırlar. Örneğin *+ki* aitlik eki vurgusuz olmasından dolayı bazı araştırmacılar tarafından (Deny, 2012: 192; vd.) klitik olarak değerlendirilmektedir (arabaNINki, akŞAMki vb.).

5 Çalışmada vurgulu heceler büyük sıradan harflerle gösterilmiştir.

6 Gramatikalleşmenin ara aşamasını oluşturan, bağlı ve bağımsız olmak üzere iki şekli bulunan klitikler daima vurgusuzdur. Bununla birlikte gramatikalleşme sürecini tamamlayan, bağımsız şekilleri kullanımdan kalkan ve tam bir ek görünümü kazanan morfemler vurgu taşıyabilmektedir (Buran 1999: 213).

7 Türkçede vurgu taşımayan ekler için yabancı literatürde yaygın bir şekilde pre-stressing suffix (öncül vurgulu ekler) terimi kullanılmaktadır.

8 Pek çok çalışmada zaman ifadelerinde kullanılan *-leyin*, *-CA* ekinin genişletilmiş şekilleri kabul edilen *-CAsl*, *-CAslnA* ekleri de vurgusuz ekler başlığı altında incelenmektedir. Biz bu morfemleri klitik olarak değerlendirdiğimiz için burada belirtmedik. Bu kısımda belirtilen vurgusuz ekler bazı araştırmalarda, özellikle vurgusuz olmalarının etkisiyle, klitik olarak sınıflandırılmış, ancak bu iddia henüz kesinleşmemiştir.

Vurgusuz olmasının yanında eklendiği kelimeyle arasında ses uyumunun bulunmaması da *+ki*'nin ek değil, klitik olabileceğine bir delil sayılabilir. Bununla birlikte, *+ki*'nin seçici bir şekilde sadece isim veya isim soylu kelimelere bağlanması, kendisinden sonra başka eklerin gelebilmesi ve kendisinden sonra başka ekler geldiğinde ikincil vurgu taşınması söz konusu morfemin klitik olarak ele alınmasını zorlaştıracak özelliklerdir (arabaNINKiNE, akŞAMınkinDEN vb.) (Erdal, 2000: 47).

Türkçede klitikler dilin genel fonetik özelliklerine uymayabilir. Bu açıdan klitiklerin ünlemlere, yansıma ve çocuk dilindeki kelimelere benzediği söylenebilir (Ercilasun, 2008: 49). Örneğin ET. *la*, *ne*, *ma*, *mat*; TT. *ml/mU* vb. klitikler Türkçe kelimelerin başında bulunamayacak /l/, /n/, /m/ gibi seslerle başlar (Ercilasun, 2008: 49). Aynı zamanda ünsüz dizilimi açısından Türkçe ek ve kelimelerde bir arada bulunamayacak iki ses klitiklerde bir arada görülebilmektedir. *iken* klitiğinin *-(y)ken* şeklinde ekleşmiş hâli bu duruma örnek gösterilebilir. Türkçede yan yana bulunamayacak /yk/ ses dizilimi bu klitikte görülmektedir: *evdeyken*, *okuldayken* vb.

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde Oğuz grubunda yer alan lehçeler dışındaki lehçelerde önseste /t/ sesi tonlulaşmamaktadır. Bu tür lehçelerde bildirme ifade eden *-dir*, *teg-* fiilinden türeyen edatlar (*degin*, *degr* vb.), *degi* ve *dah* edatı, *da* parçacı gibi işlevsel kelimelerin ilk sesindeki /t/ morfeminin tonlulaşmış şekillerinin kullanılması da klitiklerin fonetik özellikleriyle ilgilidir (Schütz, 2014: 255; Gabain, 1998b: 77). Oğuz grubu dışındaki lehçelerde beklenmeyen bu türden ses hadisesi sadece klitiklerde ve klitikleşen unsurlarda tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, bu türden bir tonlulaşma Oğuz grubu dışındaki lehçelerin fonolojik özelliklerine aykırı olmasına rağmen klitikler dilin genel fonetik ve fonolojik özelliklerine uymayabilen unsurlar olduğu için klitiklerde görülebilir.

Türkçede eklenme sırasında eklerde, ünlü uyumu, ünsüz benzeşmesi ve ses düşmesi gibi çeşitli morfofonolojik süreçler görülür (Oflazler&Inkelas, 2003: 12; Oflazler&Inkelas, 2006: 82). Eklenme sırasında geriye doğru benzeşmeyle eklerin ünlüleri kendisinden önce gelen morfemin sesine uyum göstermektedir: *okul+lar*, *kitap+lar*, *onun+ki+ni* vb. Klitikler de ağırlayıcılarına bağlanma sırasında eklenme sırasında eklerin gösterdiği morfofonolojik değişimleri gösterebilirler. Örneğin *da* klitiği, tıpkı eklerde olduğu gibi, fonolojik bakımdan bağlandığı ağırlayıcıya uygun bir şekilde ünlü uyumuna girmektedir. Ancak eklerden farklı olarak *da* klitiği ünsüz bakımından ağırlayıcısına uyum sağlamaz:

- (4) a. Sen **de** gel, o **da** gelsin.
b. Seni aradık **da** bulamadık. (**Seni aradık ta* değil.)

Türkçede ekleşme özelliği gösteren klitikler genellikle hem ünlü hem de ünsüz bakımından ağırlayıcılarına uyum sağlayarak morfofonolojik bakımdan tam bir ek görüntüsü taşır:

- (5) a. Dışarıya çıkmış=**tim**.
b. Otobüs=**le** veya uçak=**la** gideceğim.

Bununla birlikte, ağırlayıcısıyla arasında ünlü ve ünsüz bakımından uyum görülmeyen klitikler de bulunmaktadır:

- (6) a. Ödevimi yaptım **bile**.
b. Bu durumu biliyor mu **ki**?

Türkçede, ekleşme özelliği gösterse bile bazı klitiklerle ağırlayıcıları arasında herhangi bir ses uyumu görülmez:

(7) a. Dün okulda=**yken** onu gördüm.

Bu açıdan, eklenme sırasında görülen fonolojik değişimlerin eklerde klitiklere nazaran daha kurallı ve düzenli bir şekilde işletildiği söylenebilir. Ekler gibi eklendikleri kelimeyle ses uyumu gösteren ve alomorfları bulunan klitiklerin yanında bağlandıkları kelimeyle ses uyumu göstermeyen tek şekilli klitikler de bulunmaktadır. Bu açıdan, ağırlayıcısına fonolojik bakımdan ses uyumu gösteren klitikler eklere, uyum göstermeyen klitikler ise bağımsız kelime olmaya daha yakındır.

Klitiklerle ağırlayıcıları arasında fonolojik bir bütünlük ve uyum bulunmasa bile prozodik açıdan bir birlik vardır. Konuşma sırasında klitik ve ağırlayıcısı arasında, iki kelime arasında bırakılan boşluk bırakılmaz; klitik ve ağırlayıcısı prozodik açıdan tek bir kelime gibi telaffuz edilir. Örneğin eşsesli kelime veya kelime grupları konuşmada prozodik açıdan şu şekilde farklılaşır:

(8) a. Sen de.
b. Sende.
c. Sen de.

Yukarıda yer alan eşsesli yapılardan (8a)'daki örnek 2. tekil şahıs zamiri öznesi ve de- fiilinin 2. tekil şahıs emir kipinden oluşmaktadır. Söz konusu cümleyi oluşturan iki unsur da bağımsız kelime özelliği taşır. Bu açıdan prozodik bakımdan iki kelime arasında belirli bir boşluk bulunur: /sen--de/. (8b)'de ise 2. tekil şahıs zamirine *-DA* bulunma hâli eki eklenmiştir. *-DA* bağlı bir morfem olduğu için prozodik açıdan ilgili olduğu kelimeyle bir bütün oluşturur, kelime ile ek arasında herhangi bir boşluk bulunmaz. Prozodik bakımdan tek bir unsur olan "sende" kelimesinde *-DA* eki vurgulu bir şekilde telaffuz edilir: /senDE/. (8c)'de 2. tekil şahıs zamirine fonolojik bakımdan *da* klitiği bağlanmıştır. (8c)'de yer alan yapı da prozodik açıdan (8b)'de yer alan örnek gibi tek bir unsur olarak telaffuz edilir, ancak bu yapıdaki *da* klitiği vurgusuzdur: / sende/

Bazı dillerde eklenme sırasında görülen ve ek sınırlarını belirsizleştirip bulanıklaştıran kaynaşmalar Türkçe eklerde genellikle görülmez. Kök ve ek/eklerin sınırları genellikle belirgin ve açıktır (Demir&Yılmaz, 2010: 183): okul-lar-ımız-da-ki-ler-den. Eklerde görülen bu özellik klitikler için geçerli değildir. Klitiklerle ağırlayıcıları arasında kaynaşmalar meydana gelebilir. Örneğin ET. *ok* klitiği *neçe* kelimesine bağlandığında ağırlayıcısının son hecesiyle kaynaşmakta ve iki morfem arasındaki sınır bulanıklaşmaktadır: neçe+ök > neçük.

Türkçede klitikler çoğunlukla bir veya en fazla iki hecelidir. Eklemeli bir dil olan Türkçede kelime kökleri ve ekler de genellikle bir veya iki heceden oluşmaktadır. Bu açıdan, klitiklerin sadece az heceden oluşan, fonolojik bakımdan hafif unsurlar olarak tanımlanması ayırt edici bir açıklama olmaktan uzaktır. Ancak genellikle iki heceli bağımsız kelime görünümündeki kelimelerin gramatikalleşmesi sonucu tek heceli hâle gelmesi klitiklerin az sayıda heceye sahip, küçülme/kısalma eğiliminde morfemler olduğunu kanıtlar niteliktedir: *senin* ile > *senin-le* vb.

2.3.2. Türkçe Klitiklerin Morfolojik Özellikleri

Leksikal değil, daha çok gramatikal anlam ve işleve sahip vurgusuz morfemler olmalarından dolayı klitikler, cümle içerisinde varlık gösterebilmek için vurgu taşıyan bağımsız bir ağırlayıcıya ihtiyaç duymaktadır. Klitikler ancak bir ağırlayıcıya bağlanarak cümle içerisinde anlam ve işlev kazanabilirler. Bu özellikleriyle Türkçede klitikler ekler gibi bağılı morfemler olarak değerlendirilebilir. Türkçede leksik anlam taşıyan bağımsız morfemler, kelimeler, tek başlarına belirli bir yargıyı ifade edebilirken ekler ve klitikler sadece bağılı buldukları kelimelerle kullanılmaktadır. Örneğin “Ekmek aldın mı?” şeklindeki bir soru cümlesi “Aldım.”; “Dün kim geldi?” soru cümlesi ise “Ayşe.” şeklinde tek bir kelimeyle cevaplanabilmektedir. Başka bir deyişle, örneklerde de görüldüğü gibi bağımsız kelimeler tek başlarına bir yargıyı ifade edebilmektedir. Buna karşın, tek başlarına herhangi bir yargıyı ifade edemeyen ek ve klitiklerin anlam ve işleve sahip olmaları, bağlanacakları veya eklenecekleri bağımsız bir kelimeyle mümkün olmaktadır.

Fonolojik açıdan bağılı morfem olma ortak özelliğini taşıyan klitiklerle ekleri birbirinden ayıran en önemli özellik ise eklenecekleri/bağlanacakları ağırlayıcıları bakımından gösterdikleri seçiciliktir. Türkçede ekler sistematik şekilde belirli bir kategoriden kelimeye bağlanmaktadır. En genel biçimde, Türkçede yapım ve çekim ekleri fiil ve isimlere eklenmelerine göre ikiye ayrılır. Bu sistematik seçim Türkçede istisnasız bir şekilde işlerlik gösterir. Başka bir deyişle, isim ve isim soylu kelimelere eklenecek eklerle fiil ve fiil soylu kelimelere eklenecek ekler oldukça seçici bir davranış sergiler. Buna karşın, klitikler bağlanacakları ağırlayıcıları bakımından ekler gibi seçici olmayabilmektedir. Türkçede klitikler genel olarak her türden kelimeye bağlanabilir:

- (9) a. Dün okula gittin **mi**?
 b. Ben **mi** seni çağırdım?
 c. Ayşe **mi** seni görmüş?
 d. Bu kadar **mi** kolay?
 e. Çok **mu** hızlı yürüdün?

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi *mI* klitiği, hemen her türden kelime ve kelime öbeğine bağlanabilmektedir. Örneğin (9a)’da çekimli bir fiile, (9b)’de yer alan cümlede şahıs zamirine, (9c)’de özel isme, (9d)’de edata ve (9e)’de ise zarfa bağlanan *mI* klitiği, yalın veya ek almış hemen her türden kelime veya kelime öbeğine bağlanan, düşük seviyede seçici bir klitik olma özelliği taşımaktadır.

Bağlanacakları ağırlayıcıları bakımından seçici olmama Türkçedeki tüm klitikler için geçerli olan bir özellik değildir. Başka bir ifadeyle, Türkçede bazı klitikler, tıpkı ekler gibi, yüksek derecede seçici davranışlar sergileyebilirler. Örneğin *ile/-(y)lA* klitiği sadece isimlere ve isim öbeklerine eklenebilmektedir: *senin-le*, *okumak-la*, *düşünüş-le*, *araba-yla* vb.

Türkçede kök ve ek/ekler arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Bir kelimenin kökü ve ek/ekleri arasına başka bir morfem veya kelime giremez. Türkçede kök+ek/ekler şeklinde oluşan kelimenin sınırları belirli ve içinde bulunduğu bağlam içerisinde değişmez özelliktedir. Buna karşın, ağırlayıcı ve klitik/klitikler arasındaki bağ eklere

nazaran gevşektir. Klitiklerin bağlı oldukları ağırlayıcıyla aralarındaki bağ çoğu zaman sadece fonolojik ilişkiyle açıklanabilmektedir. Bu nedenle ağırlayıcı+klitik şeklindeki bir yapı başka bazı kelimelerle bölünebilir. Türkçede bu durumun en yaygın örneği zamir kökenli şahıs klitiklerinde görülmektedir (Erdal, 2000: 45). Aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi zamir kökenli şahıs klitikleriyle ağırlayıcıları arasına *değil, gibi, mI* gibi bazı kelime ve klitikler girebilmektedir:

- (10) a. öğrenci-**yim** > öğrenci değil-**im**
 b. okumuş-**uz** > okumuş değil-**iz**
 c. yorgun-**um** > yorgun gibi-**yim**
 d. yazacak-**sın** > yazacak mı-**sın**

Türkçede klitiklerle ekleri birbirinden ayıran bir diğer özellik işlevsel ve semantik açıdan klitiklerin kapsayıcılığının eklere nazaran çok daha geniş olmasıdır. Klitikler fonolojik bakımdan bağlı oldukları ağırlayıcılardan daha büyük dil birimlerinde etkili olabilirler. Türkçede özellikle yapım ekleri sadece bağlı oldukları kelimeyle sınırlı işlevsel ve semantik etkiye sahiptir. Çekim eklerinin ise etki alanı yapım eklerine nazaran daha geniştir. Türkçede çekim ekleri sadece kelimelere değil, aynı zamanda birden fazla kelimenin birleşimiyle oluşan kelime öbeklerine de bağlanabilmekte ve bu dil birimi ile kelime veya kelime öbekleri arasında ilişki kurmaktadır. Klitiklerin etki alanı çekim eklerinden de geniştir (Ercilasun, 2008: 47), klitikler kelimeler, kelime öbekleri, tümceler ve hatta tüm bir cümleyi kapsayacak etkiye sahip olabilirler:

- (11) a. Ankara sonbaharda o kadar güzel olur **ki!**
 b. Hani sana bahsetmiştim **ya**, işte o çocuk.
 c. Senin elbisen **de** güzelmiş.

Yukarıda yer alan örnek cümlelerden (11a)'daki *ki* klitiği ve (11b)'deki *ya* klitiği fonolojik bakımdan tek bir ağırlayıcıya (olur ve bahsetmiştim) bağlı olmasına rağmen, sentaktik ve semantik açıdan tüm cümleyi kapsayacak niteliktedir. Benzer şekilde (11c)'deki *da* klitiği ise fonolojik bakımdan tek bir kelimeye (elbisen) bağlı olmasına rağmen sentaktik ve semantik açıdan kelimedeki büyük bir birim oluşturan “senin elbisen” şeklindeki isim tamlamasının tamamını kapsamaktadır.

Türkçede keyfi ve pragmatik boşluklar klitik ve ağırlayıcı birleşiminden ziyade ekler ve eklenecekleri kök ve gövdeler arasında daha yaygındır. Başka bir deyişle, klitikler bir ağırlayıcıya bağlanma açısından neredeyse her durumda işlektir, klitiklerin hemen her tür kategoriden kelimeye bağlanabilmesi, onların ağırlayıcıya bağlanma açısından eklerden daha işlek olmalarını sağlar. Örneğin *da* klitiği hemen her türden ve yapıdan kelimeye eklenebilir: *sen de, gelse de, senin de, biliyordum da* vb. Ekler ise eklenecekleri kelimeler bakımından boşluklar gösterebilir. Örneğin *-(I)nCI* isimden isim yapan yapım eki *bir* kelimesine eklenebilirken (birinci), *elma* veya *ev* gibi isimlere eklenemez (**elmacı*, **evinci*).

Türkçede nadir de olsa ekler eklendikleri kelimelerde kendilerine özgü ve beklenmedik anlamların ortaya çıkmasına neden olabilir. Örneğin Türkçe *+DA* bulunma eki *göz* kelimesine eklendiğinde (gözde) çekim eki olarak bulunma hâlini değil, “değerli olma”yı ifade eden bir yapım eki olarak anlam kazanmaktadır. Klitiklerin ise anlamları belirli ve değişmezdir. Hangi türden kelimeye eklenirlerse

eklenişler aynı semantik özellikleri taşırlar. Bu durumun en tipik örneği *mI* klitiğidir. İsim veya fiil hangi kelime kategorisinden kelimeye bağlanırsa bağlansın ağırlayıcısına soru ifadesi katmaktadır.

Türkçede ekler bağlandıkları kelimeyle sentaktik açıdan bir bütün oluşturur. Bu nedenle ekler cümle içerisinde ancak eklendikleri kelimeyle birlikte hareket edebilirler; silme/düşme/kısaltma gibi sentaktik kurallardan etkilenmezler. Klitikler ise cümle içerisinde bağımsız bir unsur gibi hareket edebilirler; bazı durumlarda silinebilirler. Örneğin *+DA* bulunma eki cümle içerisinde eklendiği kelimeyle birlikte sadece cümlenin dolaylı tümleci görevindedir. Buna karşın *da* klitiği, bağımsız bir kelime gibi cümlenin hemen her ögesine bağlanabilir. Eklerin kullanımı zorunludur, cümleden çıkarılamaz, silinemezler. Türkçede bazı klitikler belirli koşullarda silinebilir, cümleden çıkarılabilir. Örneğin bağlı cümlelerde *i-* yardımcı fiili son fiil dışındaki fiillerden silinebilir: *Sabah kalkmış(-tım)*, *kahvaltımı yapmış(-tım)*, *okula gitmiş-tım*.

Klitiklerin morfolojik dağılımı, ekler gibi, basit ve belirli bir kuralla belirlenebilirken kelimeler oldukça farklı ve karmaşık dağılımlar gösterebilir. Kelimelerin başka kelimelerle oluşturabilecekleri öbekler/birlikler sayısızdır. Örneğin Türkçe *ver-* fiilli sayısız isim veya fiille bir arada kullanılabilir; *ver-* fiilinin başka kelime veya kelimelerle oluşturabileceği yapıların belirli bir sayısı veya sınırı yoktur. Klitikler ise eklerden daha çeşitli olmakla birlikte, kelimelere nazaran daha basit ve belirli dağılımlar sergilerler. Klitiklerin dağılımları daha çok cümle içerisindeki konumlarıyla belirlenebilir: Örneğin Türkçede klitiklerin morfolojik dağılımları “cümlenin fiiline bağlanma”, “cümlenin son kelimesine bağlanma”, “cümlenin vurgulanmak istenen öbeğine bağlanma” vb. şeklinde tek ve basit bir kuralla belirlenebilir.

Türkçede bağlı morfemler olan ekler belirli bir sıra ve düzen içerisinde birbiri arkasına eklenmektedir. Bağımsız morfemler olarak kelimeler ise bazı şartlar altında cümle içerisinde yer değiştirebilir. Türkçede klitikler sistematik bir sıralamaya tabi olma açısından eklerle benzer. Belirli ve kurallı bir dizilim sergileme açısından eklerle benzeyen klitikler, bağımsız hareket edebilen kelimelerden ayrılmaktadır. Türkçede ekler birbirlerine göre sistematik ve düzenli bir şekilde sıralanır. Örneğin kelime kök veya gövdesine önce yapım ekleri, daha sonra çekim ekleri eklenir. Birden çok yapım eki veya çekim ekinin bulunduğu durumlarda da yapım ekleri ve çekim ekleri kendi içerisinde belirli bir dizilişle birbirini takip etmektedir. Aynı durum klitikler için de geçerlidir. Birden çok klitiğin bir arada bulunduğu yapılarda klitikler düzenli ve belirli bir sıralanış göstermektedir. Örneğin Türkçede gramatikalleşmenin belirli bir aşamasından doğan ve ekleşerek klitik hâline gelen morfemler genellikle diğer klitiklerden sonra gelme eğilimindedir:

- (12) a. Biliyor **musun**?
b. Bilmiyor **mu ki**?

(12a)'da görülen *musun* yapısında *mI* ve *-sIn* olmak üzere iki klitik bir arada yer almaktadır. *mI* klitiği parçacık olma özelliği taşıyan bir klitiktir. *-sIn* klitiği ise “sen” zaiminin tarihî süreç içerisinde gramatikalleşmesi sonucu meydana gelmiştir. Aynı şekilde (12b)'de yer alan *mu ki* şeklinde birbirini takip eden iki klitikten ilki (*mI*), daha önce de ifade ettiğimiz gibi, parçacık özelliği taşıyan bir klitiktir. *-sIn* klitiğine benzer bir şekilde gramatikalleşmenin bir aşamasından doğan (erki > ki) *ki* klitiği de işlev açısından

mI gibi bir parçacık olarak değerlendirilebilir. Görüldüğü gibi, her iki yapıda da parçacık işlevindeki *mI* önde, gramatikleşmenin bir aşamasından doğan klitikler ise, işlevleri ne olursa olsun, *mI* dan sonra gelmektedir. Her iki cümle için de *musun* ve *mu ki* yapılarında yer alan klitiklerin yerlerinin değiştirilmesi gramatikal açıdan imkânsızdır.

“birliktelik, araç” edatı işlevindeki *-(y)lA*; zaman zarfı işlevindeki *-(y)ken*; bağlama ve kuvvetlendirme işlevindeki *dA*; soru ifade eden *mI* ve *i-* koşacağının aynı yapı içerisinde birlikte yer aldığı bir ifadede sıralanışları şu şekildedir:

- (13) a. - O eskiden de çok kıskançtı.
- Ali-yle-yken de mi-ydi?

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi *dA* klitiği genellikle *mI* klitiğinden önce gelmektedir: *sen de mi* ~ **sen mi de*. Bununla birlikte, *dA* klitiği bağlaç işlevinde kullanıldığından *mI* soru klitiğinden hem önce hem de sonra gelebilmektedir:

- (14) a. Biliyor **mu da** söylüyor.
b. Biliyor **da mı** söylüyor.

Sentaktik açıdan kendine özgü özellikleri olan *dA* klitiği isim, sıfat, zarf, edat vb. hemen her türden kelimededen sonra gelebildiği gibi hemen her tür klitikten de sonra gelebilmektedir. *dA* klitiği çekimli fiillerden sonra da gelebilir. Bu durumda koşaç işlevindeki tüm klitiklerden, zamir kökenli şahıs eklerinden de sonra gelebilmektedir:

- (15) a. Biliyorum **da** söylüyorum.
b. Hava güzeldir **de** dışarı çıkmak istemiyorum.
c. Biliyordum **da** unuttum.

Diğer tüm klitiklerden sonra gelme eğiliminde olan *mI* klitiği ise koşaç işlevindeki klitiklerden ve zamir kökenli şahıs eklerinden daima önce gelmektedir:

- (16) a. Güzel **mi-y-di**?
b. Çalışkan **mı-dır**?
c. Bilecek **mi-ymiş**?
d. Söylesen **mi-sin**?

“birliktelik, araç” ilgisi ifade eden *ile/-(y)lA* klitiği, hâl eklerine yakın bir işleve sahip olmasından dolayı diğer klitiklere nazaran bağlı bulunduğu ağırlayıcıya daha yakın bir konumda yer alır: *senin-le de*, *senin-le-yken*, *senin-le mi* vb.

İsim, sıfat, edat vb. farklı türden kelimelere ve sıfat-fiil eki almış fiillere bağlanan *iken/-(y)ken* klitiği koşaç işlevindeki klitiklerden, zamir kökenli şahıs eklerinden, *dA* ve *mI* klitiğinden sonra gelemez:

- (17) a. Gider**ken** mi? - *Gider miken?
b. Şu kadar-**ken** de - *Şu kadar da-yken

Türkçede klitikler genellikle yapım ve çekim eklerinden sonra, ağırlayıcılarının en ucuna bağlanma eğilimi gösterir:

- (18) a. Gördüklerimiz **de** duyduklarımız **da** çok saçma.
b. Bilmiyormuş**çasına** hareket edemezsin.

Yukarıdaki örnek cümlelerden (18a)’da yer alan *dA* klitiği ve (18b)’deki *-CAsInA* klitiği tüm yapım ve çekim eklerinden sonra gelerek ağırlayıcılarının en ucuna bağlanmıştır.

Türkçede aynı yapı ve işlevdeki birden fazla ek üst üste gelemez. Buna karşın aynı işlevdeki birden fazla klitik birbirini takip edebilmektedir. Türkçede özellikle pekiştirme/kuvvetlendirme işlevindeki birden fazla klitik üst üste gelebilmektedir. Örneğin “güzelcene, böylecene, kuşçasına” gibi kelimelerdeki *cA*, *nA*, *sI* gibi aynı işlevdeki klitikler birbiri arkasından gelerek pekiştirme anlamını kuvvetlendirmektedir.

Ekler ile klitikler arasındaki morfolojik farklılıkları daha net bir şekilde ifade edebilmek için Türkçe *-sA* şart eki ve *ise/-ysA* klitiğinin fonolojik ve morfosentaktik özellikleri örneklerle incelenebilir:

- (19) a. Daha hızlı koşsam yetişirim.
b. Öğrenciyse çalışmalısın.
c. Ona söylemişseniz unutmamıştır.

Yukarıda yer alan örnek cümlelerden (19a)’da *-sA* şart eki bulunmaktadır. *-sA* şart eki bağlanacağı kelime bakımından yüksek derecede seçicidir, sadece fiillere bağlanabilmektedir. Fonolojik açıdan kelimenin en sonunda yer aldığı vurgu taşımaktadır (koşSAM). Aynı zamanda eklendiği kelimenin son hecesine göre ses uyumuna girmektedir (koşsam, yürüsem). Bununla birlikte, *-sA* şart eki morfolojik açıdan kompleks veya karmaşık bir yapı oluşturmaz, fiil+zaman/kip eki+şahıs eki şeklindeki daha büyük ve kompleks bir yapının sadece bir parçasıdır (Kabak&Schiering, 2004: 236).

(19b) ve (19c)’de yer alan *ise/-ysA* klitiği fonolojik ve morfosentaktik bazı özellikleriyle *-sA* şart ekine benzemekle birlikte daha farklı bir yapı ve işleyişe sahiptir. *-ysA* klitiği morfolojik açıdan *-sA* klitiği gibi bağlı bir morfem görünümündedir. Fonolojik bakımdan kendinden önce gelen kelimeye bağlıdır ve bağlı bulunduğu kelimenin son hecesiyle ses uyumuna girmektedir (kalırsam, gelirsem). Her iki morfem arasındaki en önemli fonolojik farklardan biri *-sA* şart ekinin vurgu almasına karşın *-ysA* klitiğinin daima vurgusuz olmasıdır (yazaCAKsa, gelMİŞseniz). Bununla birlikte *-sA* şart eki morfolojik bakımdan yüksek derecede seçiciyken *-ysA* klitiğinin seçiciliği düşük seviyededir; *-ysA* klitiği isim, sıfat, edat, zarf, fiil vb. farklı kelime kategorisinden kelimelere bağlanabilir. *i-* koşacı ve *-sA* şart ekinin birleşiminden oluşan *-ysA* klitiği, *-sA* ekine nazaran daha kompleks ve karmaşık bir morfolojik yapıya sahiptir.

2.3.3. Türkçe Klitiklerin Sentaktik Özellikleri

Klitikler morfolojik yapılar oluşturan eklerin aksine, kelimeler gibi çoğu zaman sentaktik süreçler bakımından duyarlılık gösteren unsurlardır. Klitiklerin cümle içerisindeki konumları, bağlandıkları ağırlayıcı ve bu ağırlayıcıya bağlanmalarında etkili olan fonolojik, morfolojik ve sentaktik parametrelere göre belirlenmektedir. Bununla birlikte, klitiklerin cümle içerisindeki yerleri, eklerde olduğu gibi, her zaman bağlı oldukları kelimeye bağlı olarak değil; klitiğin sahip olduğu morfofonolojik ve sentaktik özelliklere göre de çeşitlilik gösterebilir (Spencer&Luis, 2012: 38).

Türkçede klitiklerin cümle içerisindeki konumları, ağırlayıcılarına bağlanma özellikleri bakımından Aikhenvald’ın (2003: 45) çalışması model alınarak şu şekilde sınıflandırılabilir:

I. Belirli Bir Konumda Bulunan Klitikler

a. Ağırleyıcısının gramatikal sınıfına bakmadan fonolojik bakımdan ağırleyıcılarına bağlanan ve bu şekilde cümlede belirli bir konumda bulunan klitikler

b. Sadece belirli bir kelime kategorisinden ağırleyıcıya bağlanan ve bu şekilde cümlede belirli bir konumda bulunan klitikler

II. Cümle içerisinde herhangi bir konumda bulunabilen (yüzen) klitikler

Türkçede daima cümlelerin belirli bir konumunda bulunabilen klitikler ya farklı kelime kategorilerinden veya da sadece belirli bir kelime kategorisinden ağırleyıcıya bağlanabilir. Örneğin ET *erki* klitiğinden gelişen ve “olasılık, tahmin, şüphe” gibi anlamlarla bağlı bulunduğu yapının anlamını pekiştiren *ki* daima cümlelerin en sonunda bulunmaktadır:

(20) a. Acaba yolu biliyor mu **ki**?

b. Arayan senin arkadaşın mı **ki**?

Aynı durum *i-* koşacı ve şahıs zamiri kökenli şahıs işaretleyicileri için de geçerlidir. Klitik olma özelliği taşıyan *i-* koşacı ve zamir kökenli şahıs işaretleyicileri isim veya fiil soylu yüklemelerin sonuna bağlanırlar:

(21) a. Dün sinemaya gitmiş-**ti**-m.

b. Dün hasta-**ydı**-m.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere Türkçede, kelime türü ne olursa olsun, yükleme bağlanan klitikler bulunmaktadır. Bu tür klitiklerin cümle içerisindeki konumları değişmez bir şekilde daima yüklemden sonra olarak belirlenebilir.

Türkçede sadece belirli kelime kategorisinden ağırleyıcılara bağlanan klitikler de bulunmaktadır. Örneğin *ile/-(y)lA*, konu zıtlıklarını ifade eden bir edat işlevindeki *ise/-(y)sA* sadece isim veya isim soylu kelimelere bağlanırlar. Bu tür klitiklerin cümle içerisindeki konumları ağırleyıcılarının cümle içerisindeki konumlarına göre belirlenmektedir. Türkçede belirli bir kelime kategorisinden ağırleyıcıya bağlanan klitikler daima ilişkili oldukları kelime veya yapının sonunda yer alırlar.

Cümle içerisindeki konumları herhangi bir parametreye göre belirlenmeyen, belirli bir konumda yer almamaları nedeniyle yüzen klitikler (floating clitics) olarak adlandırılan klitikler ise özel bir söylem veya diğer şartlara bağlı olarak cümle içerisinde herhangi bir konumda bulunabilirler. Konuşurun tutumunu ve odaklanılan kavramı belirten yüzen klitikler cümle içerisinde hangi unsura vurgu yapılmak isteniyorsa o yapıya bağlanır (Nespor&Vogel, 1986: 161). Sentaktik açıdan bağımsız unsurlar olan kelimeler gibi davranışlar ve dağılımlar sergileyen bu tür klitikler genellikle cümle içerisinde hemen her ögeye bağlanabilir. Özellikle bağlanacakları ağırleyıcı bakımından seçici davranmamaları klitiklerin cümle içerisindeki sentaktik dağılımlarının ve yerleşimlerinin de çeşitlilik göstermesine neden olmaktadır. Türkçede *mI*, *dA*, *bile* vb. özellikle pekiştirme/kuvvetlendirme işlevli klitikler sentaktik açıdan cümlelerin hemen her ögesine bağlanabilen yüzen klitik olma özelliği taşımaktadır:

(22) a. Hasan kitabı Ayşe'ye dün okulda verdi **mi**?

b. Hasan **mı** kitabı Ayşe'ye dün okulda verdi?

c. Hasan kitabı **mı** Ayşe'ye dün okulda verdi?

- d. Hasan kitabı Ayşe'ye **mi** dün okulda verdi?
 e. Hasan kitabı Ayşe'ye dün **mü** okulda verdi?
 f. Hasan kitabı Ayşe'ye dün okulda **mi** verdi?

Yukarıda yer alan örneklerde görüldüğü gibi *mI* klitiği cümlelerin hemen her ögesine bağlanabilmektedir. Bu açıdan *mI* klitiği bağımsız kelimelerin cümle içerisindeki dağılımlarına ve hareketlerine benzer özellikler taşır. (22a)'da cümlelerin sonunda yüklem olan çekimli fiilden (verdi) sonra yer alan *mI*, (22b)'de cümlelerin öznesinden (Hasan), (22c)'de nesneden (kitabı), (22d) ve (22f)'de dolaylı tümleçlerden (Ayşe'ye, okulda) ve (22e)'de ise zarf tümlecinden (dün) sonra gelmektedir.

Bununla birlikte, klitikler bazı durumlarda normal şartlar altında bölünemez dil birimlerinin arasında yer alabilmektedir. Cümle içerisinde isteğe bağlı bir şekilde yerleri değiştirilen parçacık işlevindeki klitikler genellikle semantik açıdan nüans oluşturma amacına hizmet eder:

- (23) a. Gele **de** bilirim, gelmeye **de** bilirim.
 b. Güzel **de** bir elbise aldım.
 c. Teşekkür **bile** ettim.

Yukarıda (23a)'daki örnek cümlede *dA* klitiği birleşik çekimli bir fiilin içerisinde yer almaktadır. (23b)'de ise yine aynı klitik bölünemez bir bütün oluşturan sıfat tamlamasında sıfattan, (23c)'de *bile* klitiği isim+yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik fiilde isimden sonra gelmektedir. (23a)'daki örnek cümle “Gelebilirim de, gelmeyebilirim de” şeklinde de ifade edilebilmektedir. Ancak her iki ifade arasında anlam farkı olacağı ortadadır. (23a)'daki gibi bir cümlede yapılacak eylemin daha çok failin isteği doğrultusunda gerçekleşeceği anlamı sezilmektedir. Cümle bu şekilde ihtimal ve olasılık anlamını vurgular niteliktedir. “Gelebilirim de, gelmeyebilirim de” şeklindeki bir cümlede ise daha çok *-Abil-* yeterlilik fiiline vurgu yapılmakta, fiilin gerçekleşmesinde failin isteği dışında dış etkenlerin etkili olduğu ifade edilmektedir. (23b) ve (23c)'de yer alan örnek cümlelerdeki klitiklerin ağırlayıcılarının sonuna taşınması durumunda ise anlam büyük bir oranda değişmektedir. “Güzel de bir elbise aldım.” ifadesinde sıfat vurgulanmakta; “Güzel bir elbise de aldım.” şeklindeki bir ifadede sıfata değil, sıfat tamlamasındaki isme odaklanılmaktadır. Başka bir deyişle, elbisenin güzel olması değil, başka şeyler yanında güzel bir elbisenin de alındığı belirtilmiş olmaktadır. (23c)'deki örnek cümle de “Teşekkür bile ettim.” yerine, “Teşekkür ettim bile.” şeklinde ifade edilebilir. Ancak ilk cümlede yapılan başka şeylerin yanında teşekkür de edildiği ifade edilirken ikinci cümlede eylemin daha önce veya hâlihazırda yapıldığı belirtilmek istenmektedir.

Bazı durumlarda ise klitiklerin cümle içerisinde konumlarının değişmesi cümleyi semantik açıdan tamamen farklılaştırır. Örneğin pekiştirme klitiklerinin yer değiştirildiğinde kapsamı içerisinde bulunan ağırlayıcı da değiştiği için cümlelerin anlamı tamamen değişebilmektedir:

- (24) a. Senin **de** kalemin varmış.
 b. Senin kalemin **de** varmış.

Yukarıdaki örnek cümlelerde *dA* klitiğinin cümle içerisinde yerinin değiştirilmesi cümlelerin anlamını bütünüyle değiştirmektedir. (24a)'da “başkalarının da olduğu gibi

karşıdaki kişinin de kaleminin olduğu” ifade edilirken (24b)’de “karşıdaki kişinin başka şeyleri yanında kaleminin de olduğu” belirtilmek istenir. (24a)’da kişiye; (24b)’de ise nesneye vurgu yapılmaktadır. Belirli şartlar altında cümledeki kelimelerin yer değiştirmesi herhangi bir anlam değişimine yol açmazken klitiklerin yer değiştirmesi cümlenin anlamını değiştirebilir. Bu açıdan klitikler kelimelerden ziyade eklere benzemektedir.

Türkçede işlevsel kelimelere benzer anlam ve işleve sahip olan klitikler tek başlarına cümlelerin herhangi bir ögesi olamaz. Cümle içerisinde bağlı buldukları ağırlayıcıyla hareket eden klitiklerin sentaktik özellikleriyle ilgili müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Türkçe gramerlerde gramatikleşme sonucu ekleşme temayülü gösteren *i-* yardımcı fiili, şahıs zamiri kökenli şahıs işaretleyicileri vb. yapılar sentaktik değil, morfolojik unsurlar olarak ele alınır. Bununla birlikte, *da*, *mi*, *ki* vb. edat ve parçacık işlevindeki klitikler ve bu klitiklerin bağlı buldukları ağırlayıcıyla birlikte taşıdıkları sentaktik özellikler ise bugüne kadarki çalışmalarda farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Bazı çalışmalarda bu tür klitikler cümle dışı unsur olarak kelime grubu⁹ oluşturmayan ve cümlelerin diğer öğelerinden bağımsız unsurlar grubuna dâhil edilmektedir. Bir kelimeye bağlı olarak varlık gösteren ve bağlı buldukları kelimeyle birlikte hareket eden klitikleri işlevlerine göre edat grubu içerisinde değerlendirerek cümlede genellikle zarf tümleci veya edat tümleci¹⁰ ögesini oluşturan unsurlar içerisinde ele alan araştırmacılar da vardır. Türkçe gramerlerde genellikle kuvvetlendirme/pekiştirme edatları içerisinde ele alınan klitikleri sentaktik özellikleri bakımından değerlendiren Tören (2002), bu tür edatların bağlı buldukları kelimeyle oluşturdukları yapıların kuvvetlendirme şeklinde adlandırılabilir bir kelime grubu oluşturduğunu iddia eder. Tören (2002) ayrıca bu tür unsurları bağlı buldukları kelimelerle birlikte cümlelerin öğeleri içerisinde değerlendirmektedir. Başka bir deyişle, kuvvetlendirme işlevindeki unsurlar cümlelerin öznesine bağlanmışsa özne, yüklemine bağlanmışsa yüklem, tümleçlerine bağlanmışsa tümleç grubu içerisinde cümlelerin ögesine dâhil olan unsurlardır. Ele aldığımız edat, bağlaç veya parçacık işlevli klitiklerden bazılarını vurgulama işlevli dil birimleri olarak değerlendiren Leylâ Karahan (2009) ise, kelime grubu ve cümle ögesinin farklı kapsam ve özellikteki iki ayrı kavramı karşıladığının altını çizerek bu tür unsurların kelime grubu oluşturmaya bile bağlı buldukları kelimeyle birlikte cümlelerin öğeleri içerisinde ele alınması gerektiği görüşündedir. Karahan (2009), vurgulama işlevli dil birimlerini cümlelerin hangi ögesine bağlıysa o öge içerisinde dâhil eder. Örneğin “Ali de dün gitti.” şeklindeki bir cümlede, cümlelerin öznesine bağlanan *da* klitiği *Ali* öznesiyle birlikte cümlelerin öznesi durumundadır.

Türkçede sentaktik açıdan belirten/niteleyen unsur bir anlam ögesi ise belirttiği/nitelediği anlam ögesinden önce; işlevsel bir unsur ise belirttiği/nitelediği anlam ögesinden sonra gelir (Gemalmaz, 1995: 2). Buna göre, anlamlı öğeler olan isimler, sıfatlar, zarflar belirttikleri/niteledikleri kelimedenden önce gelirken ekler, edatlar ve ekleşme eğilimi gösteren öğeler ilgili oldukları unsurun sonunda yer alırlar. Ağırlayıcılarının sonuna bağlanan klitikler sentaktik açıdan anlamlı öğelere değil, ek

9 Türkçede kelime grubu/öbeği tanımı ve bu konudaki farklı yaklaşımlar için bk. Ertane Baydar&Baydar (2001).

10 Ele aldığımız klitiklerin de dâhil olduğu edat grubu bazı dilbilimciler tarafından zarf tümleci bazı araştırmacılar tarafından edat tümleci olarak değerlendirilmiştir. Türkiye Türkolojisinde zarf tümleci-edat tümleci tartışmaları için bk. Akgül (1967a,1967b), Gencan (1967, 1968), Demiray (1968), Dizdaroğlu (1968) vd.

ve edat gibi işlevsel unsurlara benzer. Türkçede görevli/yardımcı unsurların anlamlı/asıl öğelerden sonra gelmesi Öner'e göre (1999: 111) bu tür unsurların sentaktik değil, morfolojik sıralamaya uygun bir şekilde hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Görevli unsurlar arasında yer alan edat, yardımcı fiil gibi morfeplerin ekleşme temayülü göstermesi morfolojik sıralama ilişkisini açıklar ve kanıtlar niteliktedir.

2.3.4. Türkçe Klitiklerin Semantik Özellikleri

Klitikler bağlı morfepler olan ekler gibi cümle içerisinde tek başlarına kullanılmaz ve cümlenin ögesi olamazlar. Bu nedenle klitiklerin belirli bir leksik/sözlük anlamları yoktur. Klitiklerin anlamları cümle içerisindeki konumlarına ve bağlandıkları ağırlayıcının cümle içerisindeki yeri ve işleviyle ilgili olarak ortaya çıkar. Klitikler genel olarak leksikal değil, gramatikal anlamları olan unsurlardır. Klitiklerin ifade edebilecekleri gramatikal anlamlarda ise herhangi bir sınırlama yoktur (Nevis, 2000: 400). Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, heterojen bir kelime kategorisi oluşturan klitikler yardımcı fiil, zamir, edat, bağlaç, zarf, parçacık vb. kapalı kelime kategorileri tarafından belirtilebilecek her tür anlamı ifade edebilirler.

Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de parçacık işlevindeki klitiklerin anlamı belirsizdir; bu tür klitikler tek başlarına tam bir leksik anlam taşımaz. Parçacık işlevindeki klitiklerin anlamı sadece morfemin semantik özellikleriyle ilişkilendirilerek açıklanamaz. Metne bağlı/bağlamsal ve kişiler arasındaki iletişime dayalı işlevlere sahip olan parçacık klitiklerin taşıdıkları anlamların tam olarak belirlenmesi kullanıldıkları cümlenin pragmatik açıdan değerlendirilmesiyle mümkün olabilmektedir (Nevis, 1986: 5; Hakulinen&Karlsson, 1979: 327). Türkçede bazı klitiklerin cümle içerisindeki konumları cümlenin anlamının değişmesine yol açar. Daha önceki bölümde ele aldığımız konuşurun tutumunu ifade eden, odaklanılan veya vurgulanan unsuru belirten yüzen klitikler bu tür semantik özelliklere sahiptir. Yüzen klitiklerin cümle içerisindeki konumları vurgulanacak, belirtilecek veya odaklanılacak unsura göre değişiklik gösterir. Cümle içerisinde hangi yapıya odaklanıyorsa, hangi yapı vurgulanmak veya farklı bir söylem işaretçisiyle belirtilmek isteniyorsa yüzen klitikler o unsura bağlanmakta ve böylece cümlenin anlamı değişmektedir.

Türkçede parçacık işlevindeki bazı klitiklerin cümledeki yeri değişmese bile içinde bulunulan bağlama ve telaffuza göre farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Örneğin *da* klitiği odaklanma, konu belirtme, ekleme, pekiştirme, varlıkla ilgili varsayım ve varsayım çeşitleri arasında en az bir değer sınırlayıcı farklılıklarını ifade etme gibi pek çok farklı anlam ve işleve sahiptir. *da* klitiği cümle içerisinde aynı konumda bulunarak hem odaklanma hem de odaklanma dışında işlevlere işaret edebilmektedir (Göksel&Ozsoy, 2003: 1144):

- (25) a. ZEYNEP **de** bu deneyi bitirmek istiyor.
b. Zeynep **de** bu deneyi BİTİRMEK istiyor.

Yukarıda yer alan örnek cümlelerden (25a)'da cümlenin öznesine (Zeynep) odaklanılmakta ve başkaları gibi "Zeynep'in de deneyi bitirmek istediği" ifade edilmektedir. İkinci örnek cümlede ise *da* klitiği '...-a gelince, ise' gibi odaklama dışında anlamları karşılamaktadır.

Cümle içerisinde belirli bir konumda bulunma eğiliminde olan klitikler de içerisinde buldukları bağlama göre semantik açıdan farklı anlamlara işaret edebilir. Örneğin isim ve fiil kökenli yüklemle eklenen *-Dir* klitiği birbirine eş yapılarda semantik nüanslara sahip olabilir. *-Dir* klitiği sadece 3. tekil şahıs isim ve fiil kökenli yüklemle değil, tüm şahıslara eklenebilmektedir:

- (26) a. Belki o anda anlamışımıdır.
b. Belki bu ismi duymuşsundur.
c. Bu akşam yorgunsundur.
d. Aradığımda televizyon izliyorumdur.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi *-Dir* klitiği diğer tüm eklerden sonra ağırlayıcısının en ucuna eklenir. *-Dir* klitiğinin anlamı içinde bulunduğu bağlama göre belirlenir (Friedman 1979: 5). Örneğin *-Dir* klitiği yukarıdaki örnek cümlelerden (26a) ve (26b)'de "kuvvetli bir ihtimal, kesinlik"; (26c) ve (26d)'de ise "daha zayıf bir ihtimal, tahmin" anlamlarını ifade eder.

Pekiştirme/kuvvetlendirme işlevli klitiklerin kullanılmamasının içinde bulunduğu yapıda çok büyük bir fark yaratmadığı şeklinde yaygın bir görüş bulunmaktadır. Ancak parçacık özelliği taşıyan bu tür klitiklerin küçük de olsa belirli bir anlam farkı oluşturması bazı durumlarda kullanımlarını zorunlu kılar. Örneğin Türkçede *-Dir* koşacının kullanılması isteğe bağlı bir tercih olarak algılanmaktadır. Ancak *-Dir* koşacının kullanıldığı ve kullanılmadığı bağlamlar zaman ifadesi açısından birbirinden farklıdır (Devitt, 1990: 109-110). *-Dir* klitiğinin bulunduğu cümleler genel nitelikteki durumları; bulunmadığı cümleler ise şimdiki zamanda geçerli olan bir duruma işaret etmektedir:

- (27) a. Atlar tembel-dir.
b. Atlar tembel.

-Dir koşacının kullanıldığı (27a)'da genel bir durum ifade edilmektedir. Cümlede "Tüm atların her zaman tembel olduğu" şeklinde bir genelleme yapılmaktadır. *-Dir* koşacının kullanılmadığı (27b)'deki örnek cümlede ise bir genellemeden ziyade şimdiki/geniş zamanda geçerli olan bir durum ifade edilir. Tembel olmak tüm atlar için, her zaman geçerli olan bir özellik olmaktan ziyade belirli bir zaman için gözlemlenen/ ifade edilen bir durumdur.

Klitiklerin içinde buldukları yapı içerisinde yerlerinin değişmesi de semantik dallanmalara neden olabilir. *-Dir* klitiği hem *-lar* çokluk ekinde önce hem de sonra gelebilmektedir:

- (28) a. bahçededirler
b. bahçedelerdir

Yukarıda yer alan örnek cümleler aynı morfemlerden meydana gelmiştir. Ancak örneklerde *-Dir* klitiği ve *-lar* çokluk ekinin yerleri farklıdır. Bu farklı dizilim bağlam içerisinde küçük de olsa anlam değişimine neden olmaktadır. (28a)'da *-Dir* klitiği hem vurgulama hem de tahmin, olasılık anlamlarını ifade etmektedir. (28b)'de ise sadece tahmin, olasılık anlamı sezilmektedir. Bu nedenle *-Dir* klitiğinin diğer tüm eklerden sonra ağırlayıcısının en ucuna eklendiği (28b)'de daha net bir anlama sahip olduğu, olasılık ve tahmin anlamının daha belirgin bir şekilde ifade edildiği (Devitt, 1990: 112),

en sonda olmadığı durumlarda tahmin ve olasılık yanında vurgulama ve pekiştirme gibi işlevlere de sahip olduğu söylenebilir.

Klitikler sentaktik özellikler taşıyan unsurlar oldukları için sahip oldukları anlam genellikle fonolojik bakımdan bağlandıkları kelimeyle sınırlı kalmamakta, sentaktik açıdan bağlandıkları tüm yapının anlamını etkilemektedir. Türkçede cümle sonunda yer alan klitikler genellikle sadece fonolojik bakımdan bağlı oldukları ağırlayıcıyı değil, tüm cümlenin anlamını etkilemektedir.

Sonuç

Yapılan incelemeler ve değerlendirmeler sonucunda Türkçe klitiklerin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Türkçede klitikler genellikle vurgusuz ve vurgu alamayan unsurlardır.
- 2) Fonetik açıdan vurgusuz olmalarından dolayı klitikler bağlanabilecekleri vurgu taşıyan, bağımsız bir unsura (ağırlayıcı) ihtiyaç duymaktadırlar.
- 3) Klitikler tek başlarına belirli bir anlam ve işleve sahip değildir, bu nedenle ancak bir ağırlayıcıya bağlanarak varlık gösterebilmektedirler.
- 4) Klitikler hemen her türlü kelimeye bağlanabilirler, özel bir sınıfa ait kelimeleri seçmek zorunda değildirler. Başka bir deyişle, isim, sıfat, zamir, zarf, edat, fiil gibi farklı kelime türlerine bağlanabilirler.
- 5) Klitikler farklı kategoriden kelimelere bağlanabildikleri gibi farklı yapıya sahip kelimelere de bağlanabilir. Hemen her tür çekim ekiyle birlikte kullanılabilirler.
- 6) Klitikler fonolojik bakımdan bağlı; sentaktik açıdan bağımsız unsurlardır. Klitikler cümlenin tüm öğelerine bağlanabilir, cümle içerisinde farklı konumlarda bulunabilir.
- 7) Türkçede klitikler fonetik açıdan kendilerine özgü özellikler gösterebilirler. Türkçenin genel fonetik özelliklerine uymayabilirler.
- 8) Türkçede ağırlayıcıya bağlanma açısından bazı klitikler eklere benzer morfofonolojik özellikler gösterirken bazıları farklı özellikler sergileyebilir. Ekler gibi alomorfları bulunan klitikler olduğu gibi tek şekilli klitikler de vardır.
- 9) Klitikler kendilerine özgü sentaktik özellikler gösteren unsurlardır. Bazı klitikler cümle içerisinde herhangi bir konumda bulunabilirken bazıları sadece cümlenin en sonunda yer alır.
- 10) Türkçe klitiklerin kapsama alanı bağlı buldukları ağırlayıcıyla sınırlı değildir, klitikler öbekleri, tümceleri veya tam bir cümleyi etkileyebilmektedir.
- 11) Birden fazla klitiğin bir arada bulunduğu durumlarda klitikler birbirlerine göre belirli ve kurallı bir sıralanış gösterirler.
- 12) Türkçede bazı klitikler bağlandıkları kelimedeki kalıplaşma özelliği gösterir. Konuyu diyakronik açıdan ele aldığımızda özellikle pekiştirme işlevli klitiklerin sıkça kalıplaştığı söylenebilir. *ET. mA, Ok vb. (neme “şey”, kançuk*

- “nereye” vb.) klitiklerin eklendikleri kelimedeki kalıplaştığı pek çok örnek mevcuttur.
- 13) Türkçede klitikler yapım ve çekim eklerinin dışına, genellikle ağırlayıcılarının uçlarına bağlanırlar.
 - 14) Türkçede bazı klitikler normal şartlarda bölünemez birimlerin arasında yer alabilmektedir.
 - 15) Türkçedeki klitikler leksik anlamdan ziyade gramatikal anlam taşıyan işlevsel unsurlardır. Klitikler, işlevsel kategorileri (çekim) veya söylem işlevlerini ifade ederler.
 - 16) Türkçedeki klitikler genellikle zamir, edat, yardımcı fiil, bağlaç, parçacık gibi kapalı sınıf üyesidirler.
 - 17) Türkçede aynı yapı ve işlevdeki birden fazla ek üst üste gelemez. Buna karşın aynı işlevdeki birden fazla klitik birbirini takip edebilmektedir.
 - 18) Türkçede klitikler bir veya en fazla iki hecedir.

Türkçede klitikler homojen değil, heterojen bir kategori oluşturur. İncelemelerimizden de görüldüğü üzere Türkçede bazı yapım ve çekim ekleri, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, parçacıklar; ekleşme özelliği gösteren zamirler, yardımcı fiiller ve işlevsel kelimeler klitik olma özelliği taşımaktadır. Buna göre ortak özellikleri bulunan iki farklı yapıdaki unsur klitik olarak kabul edilebilir. Bu yapılardan biri gramatikalleşmenin ara aşamasını temsil eden, ekleşme özelliği gösteren bağlı ve bağımsız şekilleri bulunabilen unsurlardır.¹¹ Klitik olma özelliği taşıyan bir diğer unsur ise sadece bağlı veya bağımsız şekli bulunan, ancak her koşulda belirli bir ağırlayıcıya bağlanarak fonolojik bir bütün oluşturan yapılardır. Böylece Türkçede tespit edilen klitikler yapıları bakımından şu şekilde sınıflandırılabilir:

1) Gramatikalleşmenin ara aşamasını temsil eden, bağımsız şekillerin bağlı ve vurgusuz karşılıkları olan klitikler

a. *i-* yardımcı fiili (idi/-*y*)DI, ise/-*(y)*sA, imiş/-mİş)

b. *iken* zarf-fiili (iken/-*(y)*ken)

b. Edat ve bağlaç işlevindeki *ile* (ile/-*(y)*IA)

c. Zamir kökenli şahıs ekleri

2) Ağırlayıcısıyla fonolojik bir grup oluşturabilen klitikler

a. Pekiştirme, belirtme vb. işlevleri olan söylem belirleyiciler *da*, *bile*, *-Dir*, *-A*, *be*, *ya*

b. Soru ifade eden *mI*

c. Bağlaç *ki*

d. Aitlik ifade eden *-ki*

e. Zarf ve sıfatları belirten *-cA*, *-cAsInA*, *-lAyIn*, *-(i)n*

¹¹ Bağımsız ve ekleşmiş bağlı şekilleri bulunan klitikler fonolojik klitik (phonological clitic) olarak da adlandırılmaktadır (Matushansky&Dreu 2010: 3).

Bizce, bir yargıya varabilmek için her ne kadar konuyla ilgili çalışmalar henüz nitelik ve nicelik bakımından yetersiz olsa da, Türkçede çeşitli açılardan ek ve işlevsel kelimelerin sahip olduğu özellikleri gösteren, ancak kendilerine özgü fonolojik, morfolojik ve sentaktik özelliklere de sahip ayrı bir klitik kategorisi bulunmaktadır. Böyle bir kategorinin var olduğunun kabul edilmesi, Türkçe gramerlerde hâlihazırda bulunan pek çok boşluğu dolduracak, belirli bir kategoriye dâhil edilemeyen unsurların açıklanabilmesini sağlayacaktır. Böylece gramerlerde edat, ek, parçacık, soru kelimesi gibi farklı terimlerle açıklanan *mI*, edat mı bağlaç mı yoksa pekiştirici bir unsur mu olduğuna karar verilemeyen *dA*, bağımsız ve ekleşmiş şekilleri bir arada kullanılabilen *ile/-(y)le* gibi morfepler, tanımı yapılmış tek bir kategoride ele alınarak bu konudaki belirsizlikler ve kavram karmaşasından ortaya çıkan karışıklıklar çözüme kavuşturulabilir. Türkçenin genel kurallarına aykırı davranışlar sergileyen kimi morfeplerin ve kökeni tespit edilemeyen bazı eklerin de bu yolla izahı yapılabilecektir.

Kaynakça

- Adamoviç, Milan (2009). *Floransalı Filippo Agenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*, Çeviren: Aziz Merhan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akalın, Şükrü Halûk (2015). *Türkçe Sözcüklerin Ses Özellikleri*.
- Barutçu Özönder, F. Sema (2001). Türkçe Enklitik Edatlar Üzerine: çI/çU, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, C. III, S. 2, Güz/2001, s. 75-86.
- Baydar, Turgut (2012). Erzincan ve Yöresi Ağızlarında -sA Enklitiği, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 31, s. 83-92.
- Biray, Nergis (2013). Kazak Türkçesinde Enklitikler, Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 259-281.
- Biray, Nergis (2014). Kazak Türkçesinde -mIs, Dil Araştırmaları, Sayı: 14, Bahar 2014, s. 35-54.
- Biray, Nergis (2015). Türkmen Türkçesinde Ovnuk Bölekler, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 4/3 2015, s. 955-994.
- Buran, Ahmet (1999). Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni. 3. Uluslar Arası Türk Dil Kurultayı 1996, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 678, s. 207-214.
- Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine (2010). *Türk Dili El Kitabı*, Genişletilmiş 5. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demircan, Ömer (1978-1979). Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 157-163.
- Demirci, Kerim (2013). *Türkoloji İçin Dilbilim-Konular, Kavramlar, Teoriler*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*. Haz. Ahmet Benzer, İstanbul: Kabcacı Yay.
- Dwyer, Arienne M. (2002). The Turkic Languages. (eds.) David Levinson, Karen Christensen, *Encyclopedia of Modern Asia*. New York: Scribner's.
- Ercilasun, Ahmet B. (2008). La Enklitiği ve Türkçede Bir "Pekiştirme Enklitiği" Teorisi, *Dil Araştırmaları*, Sayı: 2, Bahar 2008, s. 35-56.
- Erdal, Marcel (2000). Clitics in Turkish. *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*, Lincoln College, Oxford, August 12-14, 1998, (eds.) Aslı Göksel, Celia Kerslake, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, pp. 41-48.
- Ergin, Muharrem (1972). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 785.

- Ersoy, Feyzi (2010). Çuvaş Türkçesinde İkili Biçimler, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, s. 31-45.
- Ertane Baydar, Arzu Sema, Baydar, Turgut (2001). *Türkiye Türkçesinde Kelime Grupları*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 16, Erzurum 2001, s. 27-47.
- Gabain, Annemarie Von (1998b). Codex Cumanicus'un Dili, *Tarihi Türk Şiveleri*, Çev. Mehmet Akalın, 3. Baskı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 161, s. 67-109.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1995). Türkçe'nin Morfo-Sentaktik Yapısının Fonolojisine Etkileri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Erzurum, s. 1-7.
- Good, Jeff, Yu, Alan C. L. (2000). Affix-Placement Variation in Turkish, *Proceedings of the 25th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: Special Session on Caucasian, Dravidian, and Turkic Linguistics*, pp. 63-74.
- Göksel, Aslı, Kerslake, Celia (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London&New York: Routledge Pub.
- Göksel, Aslı, Özsoy, Sumru (2003). dA: a Focus/Topic Associated Clitic in Turkish. *Lingua*, N. 113 (2003). pp. 1143-1167.
- Grönbech, K. (1940). Der Akzent im Türkischen und Mongolischen, *ZDMG*, 1940, c. 94, 3. cüz, s. 376- 390.
- Gül, Meltem (2015). Kutadgu Bilig'de Enklitik Edatları, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 34, Spring II/2015, s. 403-416.
- Inkelas, Sharon, Orgun, Cemil Orhan (2003). Turkish Stress: a Review. *Phonology*, 20 (2003), pp. 139-161.
- İmer, Kâmile, Kocaman, Ahmet, Özsoy, A. Sumru (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İpek, Birol (2009). Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 4/3, Bahar/2009, s. 1199-1212.
- İpek, Birol (2016). Türkiye Türkçesinde Enkliz (Eğilti). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 57, s. 1535-1544.
- Kabak, Barış, Schiering, Rene (2004). A Corpus Study on the Distribution of Turkish 'ise' and its Clitic Form. *Turkic Languages*, Vol. 8, pp. 232-244.
- Kabak, Barış, Vogel, Irene (2001). The Phonological Word and Stress Assignment in Turkish. *Phonology*, 18 (2001), pp. 315-360.
- Kahnemuyipour, Arsalan, Kornfilt, Jaklin (2006). Declassifying Turkish "Pre-Stressing" Suffixes. *Proceedings of the 2006 Canadian Linguistic Association*, pp. 1-8.
- Karahan, Leylâ (2009). Vurgulama İşlevli Dil Birimleri Üzerine, *İstanbul Kültür Üniversitesi Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*, UTEK 2007, 27-28 Ağustos 2007, C. 1, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, s. 313-322.
- Karaman, Ahmet (2016). Yeni Uygur Türkçesinde "kin" Edatı, *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 5/1 2016, s. 135-144.
- Koç, Nurettin (2002). *İslamıktan Önce Türk Dili ve Edebiyatı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- Kornfilt, Jaklin (1997). *Turkish*. London&New York: Routledge Pub.
- Lewis, G. L. (1967). *Turkish Grammar*. New York: Oxford.
- Mansuroğlu, Mecdut (1942). Türkçe ve Moğulcada Vurgu, *Türkiyat Mecmuası*, C. 7, s. 345-347.
- Nalbant, Mehmet Vefa (2004). Türkçe Enklitik Edatı IA. *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 2157-2173.

- Nespor, Marina, Vogel, Irene (1986). *Prosodic Phonology*. Dordrecht: Foris Publications.
- Oflazer, Kemal, Inkelas, Sharon (2003). A Finite-State Pronunciation Lexicon for Turkish. *Proceedings of the Workshop on Finite-state Methods in Natural Language Processing, 10th Conference of the European Association for Computational Linguistics*, Hungary, pp. 11-18.
- Oflazer, Kemal, Inkelas, Sharon (2006). The Architecture and the Implementation of a Finite State Pronunciation Lexicon for Turkish. *Computer Speech and Language*, 20 (2006), pp. 80- 106.
- Özkan Nalbant, Bilge (2007). Moğolca-Türkçe Bir Enklitik (Ek-Edat): magat > mAt, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 11-1, 2007, s. 37-51.
- Räsänen, Martti (1957). *Materialien zur morphologie der Türkischen Sprachen*. Helsinki Societas Orientalis Fennica.
- Sağır, Bahar (2015). *Özbek Türkçesinde Enklitikler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Bilim Dalı.
- Sarı, Mustafa (2012). Türkiye Türkçesi Ağızlarında -dAvUK/-dAyUK ve -(y)Uk Biçim Birimlerinin Uzantıları, *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 489-498.
- Schütz, Edmund (2014). Kıpçak Dillerindeki Ön Ses D- Üzerine Düşünceler. (Çev. Musa Salan), *Dil Araştırmaları*, Sayı: 15, Güz 2014, s. 245-257.
- Sezer, Engin (1983). On non-final Stress in Turkish. *Journal of Turkish Studies*, 5, pp. 61-69.
- Swift, Lloyd Balderston (1963). *A Reference Grammer of Modern Turkish*. Indiana University.
- Tosun, İlker (2017). Tuva Türkçesinde “ol” Enklitiği. *Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Hatıra Kitabı*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, s. 312-325.
- Tören, Hatice (2002). Sona Gelen Edatlarla Teşkil Edilen Bir Kelime Grubu: Kuvvetlendirme Grubu, *İlmî Araştırmalar*, S. 13, İstanbul, s.175-182.
- Underhill, Robert (1976). *Turkish Grammar*. Cambridge: MIT Press.
- Uzun, Nadir Engin (2006). *Biçimbilim Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Üstüner, Ahat (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Elazığ.
- Vardar, Berke (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: ABC Kitabevi.
- Vural, Hanifi, Böler, Tuncay (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yay.